

PH international

ADVANCING SOCIETIES, CONNECTING PEOPLE

ԱՆՉԱՓԱՀԱՄՆԵՐԻ ՄԱՍՆԱԿՑՈՒԹՅԱՄԲ ԳՈՐԾԵՐՈՎ ՄԱՍՆԱԳԻՏԱՅՎԱԾ ՔՆՆԻՉՆԵՐԻ ՊԱՏՐԱՍՏՄԱՆ ՄՈԴՈՒԼՆԵՐ

ՄՈԴՈՒԼ 1 - ԻՐԱՎԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍ

ԵՐԵԽԱՅԻ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԵՎ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԻՐԱՎԱԿԱՆ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Առաքելյան Նելլի

Զեռնարկը կայքում հրապարակվել է Արդարադատության Ակադեմիայի
տեխնիկական աջակցությամբ

ՍՈՂՈՒԼ 1

ԵՐԵՎԱՅԻ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ
ԵՎ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԻՐԱՎԱԿԱՆ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Հեղինակ՝ Առաքելյան Ն.

Նեյի Արմենի Առաքելյան՝ ՀՀ Սահմանադրական դատարանի իրավախորհրդատվական վարչության փորձագիտական-վերլուծական բաժնի գլխավոր մասնագետ, իրավաբանական գիտությունների թեկնածու

Ծնվել է 1988 թվականին Երևան քաղաքում, 2009 թվականին ավարտել է Երևանի պետական համալսարանի իրավաբանական ֆակուլտետը: 2017 թվականին ավարտել է Պրագայում Կառլի համալսարանի միջազգային մագիստրոսական ծրագիրը (LL.M.) և ստացել միջազգային մագիստրոսի որակավորում: 2016 թվականից զբաղվում է մանկավարժական և գիտահետազոտական գործունեությամբ: Մոտ 15 գիտական, գիտահետազոտական և ուսումնամեթոդական աշխատանքների ու հոդվածների հեղինակ է:

Սույն մոդուլը նախատեսված է քննիչների համար, սակայն կարող է օգտակար լինել իրավագիտության, հոգեբանության և սոցիալական աշխատանքի մասնագիտացմամբ ուսանողների, ինչպես նաև երեխաների իրավունքներով հետաքրքրվող այլ մասնագետների համար:

Մոդուլը ստեղծվել է ՀՀ Քննչական կոմիտեի և «Փի-Էյչ Ինթերնեշնլ» կազմակերպության հայկական մասնաճյուղի (պաշտոնապես գրանցված որպես «Փրոջեքթ Հարմոնի») համատեղ նախաձեռնությամբ՝ ազգային փորձագետների ներգրավմամբ: Մոդուլը սշակվել և տպագրվել է «Փի-Էյչ Ինթերնեշնլ» կազմակերպության կողմից իրականացվող և ԱՄՆ Պետքարտուղարության Թմրամիջոցների դեմ պայքարի և իրավապահ համագործակցության բաժնի կողմից ֆինանսավորվող «Համայնքային կապեր ի նպաստ իրավական սոցիալականացման» (ՀԳԼԻՄ) ծրագրի շրջանակներում:

Սույն մոդուլում արտացոլված են հեղինակի տեսակետները, մեկնաբանությունները և եզրակացությունները, որոնք կարող են չհամընկնել ԱՄՆ Պետքարտուղարության տեսակետների հետ:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ	2
ԳԼՈՒԽ 1. ԵՐԵՄԱՅԻ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ.....	4
1.1 Երեխայի իրավունքների կոնվենցիոն պաշտպանությունը	4
1.2 ՄԱԿ-ի Մարդու իրավունքների խորհրդի և Երեխայի իրավունքների կոմիտեի դիրքորոշումները.....	16
1.3. ՄԻԵԴ-ի նախադեպային վճիռները.....	25
ԳԼՈՒԽ 2. ԵՐԵՄԱՅԻ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԻՐԱՎԱԿԱՆ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ.....	33
ԳԼՈՒԽ 3. ԾՆՈՂԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻՑ ԶՐԿԵԼԸ ԵՎ ԾՆՈՂԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՍԱՀՄԱՆԱՓԱԿՈՒՄԸ.....	50
ԳԼՈՒԽ 4. ԱՆՉԱՓԱՀԱՄԱՆԵՐԻ ԱՆՋՆԱԿԱՆ ՏՎՅԱԼՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ՝ ԸՍՏ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ և ԱԶԳԱՅԻՆ ՉԱՓԱՆԻՇՆԵՐԻ	64
ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ.....	79

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Երեխայի իրավունքների ինքնուրույն իրավական պաշտպանության անհրաժեշտությունն ի հայտ է եկել մարդկային պատմության արհավիրքների արդյունքում, որի ընթացքում երեխայի իրավունքները համատարած ոտնահարվել են: 20-րդ դարում մարդու իրավունքների պաշտպանությունը դառնում է համաշխարհային առաջնային խնդիր: Մարդը, նրա արժանապատվությունը, հիմնարար իրավունքները և ազատությունները ճանաչվում են իրավական պաշտպանության առաջնային օբյեկտ: Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագիրը սահմանում է բոլորի արժանապատվությունը, իրավունքները և հավասարությունը: Ընդունվում են մի շարք միջազգային իրավական փաստաթղթեր, ձևավորվում է Եվրոպայի խորհուրդը, որի հիմնարար նպատակներից է մարդու իրավունքների պաշտպանությունը:

Երեխայի հատուկ իրավունքների պաշտպանությունը պայմանավորված է երեխայի խոցելի բնույթով, որի արդյունքում նպատակահարմար է լրացուցիչ երաշխիքներ ապահովել թե՛ միջազգային, թե՛ ներպետական մակարդակում: Երեխաներն առավել խոցելի կարգավիճակ են ձեռք բերում դատական գործընթացներում հայտնվելու դեպքում՝ թե՛ որպես իրավախախտ, թե՛ որպես տուժող: Մարդու միջազգային իրավունքների շրջանակներում առանձնահատուկ կարգավորման են ենթարկվում այն հարաբերությունները, որոնք ծագում են երեխայի՝ իրավախախտում կատարելու կամ հանցագործության տուժող կամ վկա հանդես գալու հետևանքով: Ներպետական իրավունքը ևս նախատեսում է նման պայմաններում երեխայի լրացուցիչ իրավունքներ և երեխայի հետ վարվելաձևի կանոններ: Երեխայի հատուկ իրավունքները ստանում են առավելագույն՝ սահմանադրաիրավական ճանաչում և պաշտպանություն՝ երաշխավորելով երեխայի՝ առանձնահատուկ կարգավիճակով

պայմանավորված պաշտպանություն: Նման իրավունքների արդյունավետ իրացման համար սկզբունքային է համապատասխան նորմերի հանրաճանաչությունը և իրավասու մարմինների կողմից դրանց պատշաճ կիրառումը:

Սույն մոդուլի շրջանակներում ներկայացվում են մասնավորապես երեխայի իրավունքների միջազգային իրավական պաշտպանության հիմնարար կարգավորումները, քննարկվում այն միջոցները, որոնք ցանկալի են ներդնել ՀՀ-ում երեխայի իրավունքների պաշտպանությունն առավել գործուն դարձնելու համար:

Ներպետական իրավունքի տեսանկյունից մանրամասն քննարկվում է երեխաների իրավունքների սահմանադրաիրավական պաշտպանությունը:

Երեխայի բարեկեցության և իրավունքների պաշտպանության տեսանկյունից կարևորվում է ընտանեկան-իրավական պատասխանատվության հարցը՝ ծնողական իրավունքներից զրկելու և ծնողական իրավունքների սահմանափակման համատեքստում: Մոդուլի շրջանակներում այս հարցին նույնպես հատուկ ուշադրություն է դարձվել:

Մոդուլի շրջանակներում երեխաների իրավունքների պաշտպանության տեսանկյունից կարևորվել է նաև անհատական տվյալների գաղտնիության իրավունքի քննարկումը՝ որպես երեխայի անձնական կյանքի անձեռնմխելիության գրավական: Մոդուլը բաղկացած է 4 գլուխներից:

ԳԼՈՒԽ 1. ԵՐԵՒԱՅԻ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

1.1 Երեխայի իրավունքների կոնվենցիոն պաշտպանությունը

Երեխայի իրավունքների պաշտպանությունը գտնվում է միջազգային հանրության ուշադրության կենտրոնում, իսկ երեխան դիտարկվում որպես «զարգացող անհատ, որի բարոյական կարգավիճակն անընդհատ փոփոխվում է»¹: Հետևաբար, անհրաժեշտ է ապահովել երեխայի իրավունքների հատուկ պաշտպանություն՝ պայմանավորված երեխայի հոգեֆիզիոլոգիական առանձնահատկություններով: Միջազգային պաշտպանություն փնտրող երեխաների համար զարգացվել և կիրառվում են երեխաներին վերաբերող կառուցակարգեր²: Միջազգային հանրությունը միասնական է այն գաղափարում, որ «այդ կառուցակարգերը պետք է զարգացվեն, որպեսզի գտնվեն տևական լուծումներ երեխաների և նրանց ընտանիքների համար առանց խտրականության և երեխայի լավագույն շահին համահունչ»³:

Երեխայի իրավունքների՝ որպես մարդու իրավունքների պաշտպանությունն իրականացվում է ինչպես մարդու իրավունքներին նվիրված միջազգային իրավական փաստաթղթերի միջոցով, այնպես էլ երեխայի իրավունքների պաշտպանությանը նվիրված հատուկ փաստաթղթերով: Առաջինների թվին կարելի է դասել Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագիրը, Տնտեսական, սոցիալական և մշակութային իրավունքների մասին

¹Տե՛ս, Dabney Brooke, Eldridge Michael. Series: Children's Issues, Laws and Programs Series. Hauppauge, New York : Nova Science Publishers, Inc. 2013, էջ 2:

²Տե՛ս, Jyothi Kanics, Challenges and Progress in Ensuring the Right to Be Heard and the Best Interests of Children Seeking International Protection, Refuge (0229-5113), 2016, էջ 18:

³ Տե՛ս, նույն տեղում

միջազգային դաշնագիրը⁴, Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների մասին միջազգային դաշնագիրը⁵, Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին եվրոպական կոնվենցիան⁶ և այլն:

Երեխայի իրավունքների պաշտպանության հատուկ միջազգային փաստաթղթերի շարքում առանձնահատուկ տեղ է զբաղեցնում Երեխայի իրավունքների մասին կոնվենցիան⁷: Այս միջազգային իրավական փաստաթուղթն առաջին միջազգային իմպերատիվ ակտն է, որն ամբողջովին նվիրված է երեխայի իրավունքների պաշտպանությանը: Այս փաստաթուղթը նախատեսում է «ամենաարժեքավոր միջոցները, որոնք վերաբերում են երեխայի սոցիալական, քաղաքական, տնտեսական և բնական իրավունքներին»⁸: Կոնվենցիան ընդունվել է 1989 թվականի նոյեմբերի 20-ին ՄԱԿ-ի կողմից, ուժի մեջ է մտել 1990 թվականի սեպտեմբերի 2-ին: Այն ունի երեք կամընտիր արձանագրություն՝ Երեխայի իրավունքների մասին ՄԱԿ-ի կոնվենցիայի՝ մանկավաճառության, երեխաների մարմնավաճառության և մանկական պոռնոգրաֆիայի մասին կամընտիր արձանագրություն⁹, Ջինված հակամարտություններին երեխաների մասնակցության մասին կամընտիր արձանագրություն¹⁰ և Հաղորդակցության վարույթի մասին կամընտիր արձանագրություն¹¹:

⁴ ՀՀ-ի կողմից վավերացվել է 1993 թվականի դեկտեմբերի 13-ին:

⁵ ՀՀ-ի կողմից վավերացվել է 1993 թվականի սեպտեմբերի 23-ին:

⁶ ՀՀ-ի կողմից վավերացվել է 2002 թվականի ապրիլի 26-ին:

⁷ ՀՀ-ի կողմից վավերացվել է 1993 թվականի հուլիսի 22-ին:

⁸ Stu, Malekian Farhad, Nordlof Kerstin, *Confessing the International Rights of Children: The Basic Documents with Analysis*, Cambridge Scholars Publishing, UK, 2012, էջ 64:

⁹ ՀՀ-ի կողմից վավերացվել է 2005 թվականի հունիսի 30-ին:

¹⁰ ՀՀ-ի կողմից վավերացվել է 2005 թվականի դեկտեմբերի 30-ին:

¹¹ Վերջին արձանագրությունը ՀՀ-ն դեռ չի ստորագրել:

Մինչև այս կոնվենցիայի ընդունումը միջազգային իրավունքում ընդունվել են նաև այլ, թերևս, ոչ իմպերատիվ, այնուհանդերձ հիմնարար գաղափարական նշանակության փաստաթղթեր, մասնավորապես՝ ՄԱԿ-ի 1959 թվականի Երեխայի իրավունքների հռչակագիրը, որի նախաբանը հռչակում է. «Երեխան հատուկ երաշխիքների և խնամքի կարիք ունի, ներառյալ իրավական պաշտպանությունը մինչև երեխայի ծնվելը և ծնվելուց հետո»: Հռչակագրի հիմքում ընկած է այն գաղափարը, որ երեխան պետք է վայելի «հատուկ պաշտպանություն», և պետք է ապահովվեն «հնարավորություններ և կառուցակարգեր երեխայի առողջ և նորմալ ֆիզիկական, մտավոր, բարոյական, հոգևոր և սոցիալական զարգացման համար»:¹²

Երեխայի իրավունքների մասին կոնվենցիան կոչված է ապահովելու այդ լրացուցիչ երաշխիքները և հատուկ պայմանները երեխայի իրավունքների պաշտպանության համար՝ պայմանավորված երեխաների վերոնշյալ առանձնահատկություններով: Կոնվենցիան, որպես «Երեխա» է դիտում յուրաքանչյուր անձի՝ մինչև տասնութ տարեկանը:

Երեխայի իրավունքների մասին կոնվենցիան սերտորեն կապված է ՄԱԿ-ի այլ փաստաթղթերի հետ, որոնք նախատեսում են դրույթներ երեխաների իրավունքների պաշտպանության վերաբերյալ: Այսպես, օրինակ Տնտեսական, սոցիալական և մշակութային իրավունքների մասին միջազգային դաշնագրի 10-րդ հոդվածը նախատեսում է պաշտպանություն ընտանիքի, մայրության և երեխաների համար, իսկ Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների մասին միջազգային դաշնագրի 24-րդ հոդվածը նախատեսում է, որ երեխաները վայելում են պաշտպանության այն բոլոր հատուկ միջոցառումները, որոնց կարիքը նրանք ունեն՝ որպես երեխա: Երեխաների իրավունքների մասին կոնվենցիան նվիրված է հենց այդ հատուկ միջոցառումների

¹²St' u, Dabney Brooke, Eldridge Michael. Series: Children's Issues, Laws and Programs Series. Hauppauge, New York : Nova Science Publishers, Inc. 2013, էջ 4:

ամրագրմանը: Երեխայի իրավունքների մասին կոնվենցիան բաղկացած է 54 հոդվածներից: Կոնվենցիայի հիմքում ընկած են հետևյալ սկզբունքները.

- խտրականության արգելքը (2-րդ հոդված¹³⁾),
- երեխայի շահի առավել ապահովման սկզբունքը (3-րդ հոդված¹⁴),
- կյանքի, փրկվելու և զարգացման սկզբունքը (6-րդ հոդված¹⁵),
- երեխայի մասնակցության սկզբունքը (12-րդ հոդված¹⁶):

¹³¹⁾ Մասնակից պետությունները հարգում և ապահովում են սույն կոնվենցիայով նախատեսված բոլոր իրավունքները իրենց իրավասության տակ գտնվող յուրաքանչյուր երեխայի համար՝ առանց որևէ խտրականության, անկախ ռասայից, մաշկի գույնից, սեռից, լեզվից, կրոնից, քաղաքական և այլ համոզմունքներից, ազգային, էթնիկական կամ սոցիալական ծագումից, գույքային դրությունից, առողջական վիճակից և երեխայի ծնունդից, նրա ծնողներից կամ օրինական խնամակալներից կամ որևէ այլ հանգամանքից: 2) Մասնակից պետությունները ձեռնարկում են անհրաժեշտ բոլոր միջոցները՝ ապահովելու երեխայի պաշտպանությունը նրա, նրա ծնողների կամ օրինական խնամակալների կամ ընտանիքի այլ անդամների կարգավիճակի, գործունեության, արտահայտած հայացքների կամ համոզմունքների հիման վրա առաջացող խտրականության ու պատժի բոլոր ձևերից:

¹⁴ Երեխաների նկատմամբ բոլոր գործողություններում, անկախ այն բանից, թե դրանք ձեռնարկվում են սոցիալական ապահովության հարցերով զբաղվող պետական կամ մասնավոր հիմնարկների, դատարանների, վարչական կամ օրենսդրական մարմինների կողմից, առաջնահերթ ուշադրություն է դարձվում երեխայի շահի առավել ապահովմանը:

¹⁵ Մասնակից պետություններն ընդունում են, որ յուրաքանչյուր երեխա ունի կյանքի անկապտելի իրավունք և հնարավոր առավելագույն չափով ապահովում են երեխայի գոյատևումը և առողջ զարգացումը:

¹⁶ 1) Իր սեփական հայացքները ձևակերպելու ընդունակ երեխայի համար մասնակից պետություններն ապահովում են դրանք ազատորեն արտահայտելու իրավունք այն բոլոր դեպքերում, որոնք վերաբերում են երեխային: Ընդ որում, երեխայի հայացքների նկատմամբ ցուցաբերվում է նրա տարիքին և հասունությանը համապատասխան պաշտոնառ ուշադրություն: 2) Այդ նպատակով երեխային, մասնավորապես, հնարավորություն է տրվում իրեն վերաբերող ցանկացած դատական կամ վարչական քննության ժամանակ ունկնդրվել թե՛ անմիջականորեն, թե՛ իր ներկայացուցչի կամ համապատասխան մարմնի միջոցով, ազգային օրենսդրության դատավարական նորմերով նախատեսված կարգով:

Կոնվենցիան հատուկ կարգավորում է իրավախախտ երեխաների հետ կապված իրավահարաբերությունները, մասնավորապես 40-րդ հոդվածը նախատեսում է այս ոլորտում անհրաժեշտ նվազագույն պահանջները: Կոնվենցիայի 40-րդ հոդվածն ամրագրում է այնպիսի սկզբունքներ, ինչպիսիք են երեխայի արժանապատվության հարգման սկզբունքը, ինչպես նաև երեխայի մոտ այլոց իրավունքների նկատմամբ հարգանքի ձևավորման սկզբունքը, մասնավորապես սահմանվում է, որ «Մասնակից պետություններն ընդունում են քրեական օրենսդրությունը խախտած համարվող, մեղադրվող կամ մեղավոր ճանաչված յուրաքանչյուր երեխայի իրավունքը՝ արժանանալու այնպիսի վերաբերմունքի, որը նպաստում է նրա արժանապատվության և նշանակալիության զգացումի զարգացմանը, երեխայի մեջ ամրապնդում է հարգանքը մարդու իրավունքների և ուրիշների հիմնական ազատությունների նկատմամբ, և որի դեպքում հաշվի է առնվում երեխայի տարիքը և հասարակության մեջ նրա վերամիասնացման և հետագա դրական դեր խաղալուն նպաստելու ցանկալիությունը»:

Ի կատարումն այս սկզբունքների, Կոնվենցիան 40-րդ հոդվածի 2-րդ մասում պահանջվում է, որ պետությունները ապահովեն, որ

ա) ոչ մի երեխա չհամարվի քրեական օրենսդրությունը խախտող, չմեղադրվի և մեղավոր չճանաչվի այն խախտելու մեջ իր գործողությունների կամ անգործության պատճառով, եթե դրանք կատարման պահին արգելված չեն եղել ազգային կամ միջազգային իրավունքով,

բ) քրեական օրենսդրությունը խախտած համարվող կամ մեղադրվող յուրաքանչյուր երեխա ունենա առնվազն հետևյալ երաշխիքները.

- անմեղության կանխավարկած, քանի դեռ նրա մեղքը չի ապացուցվել համաձայն օրենքի,

- անհապաղ և անմիջական տեղեկատվություն իր դեմ հարուցված մեղադրանքի մասին, անհրաժեշտության դեպքում՝

նան ծնողների կամ օրինական խնամակալների միջոցով, իրավական և հարկ եղած այլ օգնություն՝ իր պաշտպանությունը նախապատրաստելիս և իրականացնելիս,

- արդարացի քննության ընթացքում քննարկվող հարցի առթիվ որոշման անհետաձգելի ընդունում իրավասու, անկախ և անկողմնակալ մարմնի կամ դատարանի կողմից՝ օրենքի համաձայն փաստաբանի կամ համապատասխան այլ անձի ներկայությամբ, և, եթե դա չի հակասում երեխայի լավագույն շահին, մասնավորապես, հաշվի առնելով նրա տարիքը կամ ծնողների կամ օրինական խնամակալների դրությունը, որպես վկա ցուցմունք տալու կամ մեղքը խոստովանելու հարկադրանքից ազատ լինելը, ինքնուրույն կամ այլ անձանց օգնությամբ մեղադրող կողմի վկաների ցուցմունքների ուսումնասիրումը, պաշտպանող կողմի վկաների հավասար մասնակցության ապահովումը և նրանց ցուցմունքների ուսումնասիրումը,

- եթե համարվի, որ երեխան խախտել է քրեական օրենսդրությունը՝ կրկնակի քննություն վերադաս իրավասու, անկախ և անկողմնակալ մարմնի կամ դատարանի կողմից, համաձայն օրենքի համապատասխան որոշման և այդ առթիվ ձեռնարկված ցանկացած այլ միջոցների,

- թարգմանչի անվճար օգնություն, եթե երեխան չի հասկանում գործածվող լեզուն կամ չի խոսում այդ լեզվով,

- լիակատար հարգանք նրա անձնական կյանքի նկատմամբ հետաքննության բոլոր փուլերում:

Կոնվենցիան հատուկ ուշադրություն է դարձնում պետությունների օրենսդրության ամբողջականությանը՝ նախատեսելով, որ մասնակից պետությունները ձգտում են նպաստել քրեական օրենսդրությունը խախտած համարվող, մեղադրվող կամ մեղավոր ճանաչված երեխաներին անմիջականորեն վերաբերող օրենքների, ընթացակարգերի, մարմինների և հիմնարկների սահմանմանը, մասնավորապես,

ա) այն նվազագույն տարիքի սահմանմանը, որից ցածր երեխաները համարվում են անընդունակ խախտելու քրեական օրենսդրությունը,

բ) անհրաժեշտության և ցանկալիության դեպքում այդպիսի երեխաների հետ առանց դատաքննության վարվելու նպատակով միջոցներ ձեռնարկելուն՝ մարդու իրավունքների լիակատար պաշտպանության և իրավական երաշխիքների պահպանման պայմանով:

Կոնվենցիան առանձին հոդվածով անդրադառնում է անչափահաս իրավախախտների պատժի առանձնահատկություններին, մասնավորապես 37-րդ հոդվածն արգելում է անչափահաս իրավախախտներին դատապարտել մահապատժի, ցմահ ազատազրկման, իսկ ազատազրկումը՝ որպես պատիժ, կարող է նշանակվել, ծայրահեղ դեպքերում և որքան հնարավոր է, կարճ ժամանակահատվածով: Սահմանվում է նաև պահանջ, որ ազատությունից զրկված յուրաքանչյուր երեխա պետք է առանձնացվի մեծահասակներից, եթե միայն չի համարվում, որ երեխայի լավագույն շահից ելնելով հարկավոր չէ այդ անել և որ վերջինս պետք է իրավունք ունենա կապ պահպանել իր ընտանիքի հետ՝ նամակագրության և տեսակցությունների միջոցով, բացառությամբ հատուկ հանգամանքների, ազատությունից զրկված յուրաքանչյուր երեխա պետք է իրավունք ունենա անհապաղ օգտվելու համապատասխան իրավական և այլ օգնությունից, ինչպես նաև դատարանի կամ այլ իրավասու, անկախ և անկողմնակալ մարմնի առաջ վիճարկելու իրեն ազատությունից զրկելու օրինականությունը և անհապաղ որոշում ակնկալելու նման ցանկացած գործողության կապակցությամբ:

Հոդվածը նաև նախատեսում է ազատազրկված երեխաների արժանապատվության հարգման սկզբունքը՝ հաշվի առնելով նաև այդ տարիքի անձանց պահանջները:

ՀՀ-ն վավերացրել է Երեխայի իրավունքների մասին կոնվենցիան և նշված առաջին երկու արձանագրությունները:

Երեխայի իրավունքների պաշտպանության տեսանկյունից գտնում ենք, որ հատուկ նշանակություն ունի նաև Երրորդ արձանագրության վավերացումը ՀՀ կողմից: Այն ընդունվել է 2011 թվականին և վավերացման համար բացվել 2012 թվականին: Արձանագրությունը նախատեսում է գործունե կառուցակարգեր, որոնք կարող են ունենալ թե՛ կանխիչ, թե՛ պաշտպանիչ դեր: Արձանագրությունը նախատեսում է Երեխայի իրավունքների կոմիտե դիմելու անհատական բողոքի ինստիտուտը (individual complaint), միջպետական հաղորդակցության հնարավորությունը (interstate communication) և հարցումներ ներկայացնելու կառուցակարգը (inquiry): Արձանագրությունը մտել է ուժի մեջ 2014 թվականի ապրիլի 14-ին:

Կոնվենցիայից բացի, ՄԱԿ-ի կողմից ընդունվել են մի շարք ուղեցույցներ անչափահաս իրավախախտների նկատմամբ վարվելաձևի կանոնների վերաբերյալ և մեկ փաստաթուղթ՝ անչափահաս տուժողների վերաբերյալ: Դրանք հետևյալ փաստաթղթերն են.

- Ազատագրվածների հանդեպ վերաբերմունքի ստանդարտ նվազագույն կանոններ,
- Անչափահասների կողմից իրավախախտումների կանխման ուղեցույց,
- Անչափահասների նկատմամբ արդարադատության իրականացման նվազագույն կանոններ,
- Ազատությունից զրկված անչափահասների պաշտպանության ՄԱԿ-ի կանոններ,
- Քրեական արդարադատության համակարգում երեխաների նկատմամբ գործողությունների ուղեցույց,
- Քրեական գործերով վերականգնողական արդարադատության ծրագրերի օգտագործման ՄԱԿ-ի հիմնարար սկզբունքներ,

- Երեխա տուժողներ և հանցագործության վկաներ ներառող գործերով արդարադատության վերաբերյալ ուղեցույց և այլ փաստաթղթեր:

Հատուկ ուշադրության է արժանի Անչափահասների նկատմամբ արդարադատության իրականացման ՄԱԿ-ի նվազագույն ստանդարտ կանոնները¹⁷, որոնք ընդունվել են ՄԱԿ-ի Գլխավոր ասամբլեայի բանաձևի տեսքով (40/33 of 29.11.1985): Պեկինյան կանոնների նպատակն է պաշտպանել բոլոր անչափահաս իրավախախտներին, որոնք այս կամ այն պատճառով հայտնվել են արդարադատության համակարգում¹⁸: Այն բաղկացած է վեց բաժիններից: Առաջին բաժինը վերաբերում է ընդհանուր սկզբունքներին, երկրորդը՝ նախաքննությանը և մեղադրանքին, երրորդը՝ դատական վճռի կայացմանը և ներգործության միջոցների ընտրությանը, չորրորդը՝ ոչ ինստիտուցիոնալ վարվելաձևին, հինգերորդը՝ ինստիտուցիոնալ վարվելաձևին, իսկ վեցերորդը վերաբերում է հետազոտմանը, պլանավորմանը, քաղաքականության մշակմանը և գնահատմանը: Բանաձևի 1.1-ից 1.6 կետերը վերաբերում են հիմնարար գաղափարներին, որոնք ընկած են Բանաձևի հիմքում, օրինակ՝ Բանաձևն անչափահասների նկատմամբ արդարադատությունը դիտարկում է որպես «յուրաքանչյուր երկրի ազգային զարգացման գործընթացի բաղկացուցիչ մաս»: Բանաձևը պահանջում է մոբիլիզացնել բոլոր հնարավոր միջոցները՝ ընտանիքը, կամավորականներին և համայնքի այլ խմբերին, ինչպես նաև դպրոցները և հասարակական այլ ինստիտուտները, որոնք կնպաստեն անչափահասների զարգացմանը և կրթությանը կյանքի այն փուլում, երբ նրանք առավել հակված են հակաիրավական վարքագծի: Բանաձևը

¹⁷ Այսուհետ՝ Պեկինյան կանոններ:

¹⁸Sté u, Malekian Farhad, Nordlöf Kerstin, Confessing the International Rights of Children: The Basic Documents with Analysis, Cambridge Scholars Publishing, UK, 2012, էջ 128:

պահանջում է նաև անչափահասների նկատմամբ արդարադատության համակարգի աստիճանական զարգացում:

Բանաձևի 2.1 կետով պահանջվում է, որ Բանաձևը կիրառվի անչափահաս իրավախախտների նկատմամբ անաչառորեն և առանց խտրականության: Բանաձևն օգտագործում է «անչափահաս» և «անչափահաս իրավախախտ» եզրույթները: Առաջինը մեկնաբանվում է որպես երեխա կամ երիտասարդ, ով գործող իրավական համակարգի շրջանակներում, կարող է իրավախախտման համար ենթարկվել պատասխանատվության՝ մեծահասակի նկատմամբ գործադրվող պատասխանատվության ձևից տարբերվող ձևով: Անչափահաս իրավախախտ է համարվում այն երեխան կամ երիտասարդը, որը կասկածվում է իրավախախտում կատարելու մեջ կամ, ինչպես պարզվել է, կատարել է այն: Իրավախախտում է համարվում ներպետական իրավական համակարգի շրջանակներում պատժելի ցանկացած վարքագիծը (գործողությունը կամ անգործությունը):

Բանաձևը նախատեսում է, որ պետությունները պետք է ընդունեն համապատասխան օրենքներ, որոնք վերաբերում են անմիջականորեն անչափահաս իրավախախտներին, ինչպես նաև ձևավորեն համապատասխան մարմիններ՝ օժտված անչափահաս իրավախախտների նկատմամբ արդարադատություն իրականացնելու համար համապատասխան գործառնություններով:

Պեկինյան կանոնների 5-րդ հոդվածն ամրագրում է անչափահասների նկատմամբ արդարադատության երկու հիմնական նպատակները. առաջինը անչափահասի ընդհանուր բարեկեցությունն է, երկրորդը՝ համաչափության սկզբունքը:

Միջազգային հանրությունն ընդունել է կանոններ ոչ միայն անչափահաս իրավախախտների նկատմամբ պատշաճ վարքագծի մասին, այլև նախատեսել է առանձին նորմեր անչափահաս տուժողների առնչությամբ, թերևս հարկ է նկատել, որ անչափահաս իրավախախտներին նվիրված իրավակարգավորումներն առավել ծավալուն են: Ավելին, նույնիսկ անչափահաս տուժողներ և

հանցագործությունների անչափահաս վկաներ ներառող գործերով արդարադատության ուղեցույցը որպես սկզբունք է ճանաչում անչափահաս տուժողների իրավունքների և մեղադրված անչափահասների իրավունքների պաշտպանության համատեղումը:

Անչափահաս տուժողների պաշտպանությանն առնչվող իմպերատիվ նորմ ամրագրված է Երեխայի իրավունքների մասին կոնվենցիայի 39-րդ հոդվածով, ըստ որի, «Մասնակից պետությունները ձեռնարկում են անհրաժեշտ բոլոր միջոցները՝ նպաստելու համար դաժան վերաբերմունքի, շահագործման կամ չարաշահման ցանկացած ձևի, խոշտանգումների կամ ցանկացած այլ դաժան, անմարդկային կամ նվաստացնող վերաբերմունքի կամ պատժի, զինված ընդհարումների զոհ դարձած երեխայի ֆիզիկական կամ հոգեբանական վերականգնմանը և սոցիալական վերաինտեգրացմանը: Նման վերականգնումը և վերաինտեգրացումն իրականացվում են երեխայի առողջությունը, ինքնահարգանքը և արժանապատվությունն ապահովող պայմաններում»:

Անչափահաս տուժողների իրավունքների պաշտպանության տեսանկյունից հատկանշական է Անչափահաս տուժողներ և հանցագործությունների անչափահաս վկաներ ներառող գործերով արդարադատության ուղեցույցը, որն ընդունվել է ՄԱԿ-ի Տնտեսական, սոցիալական և մշակութային կոմիտեի (ECOSOC) կողմից 2015 թվականին 2005/20 Բանաձևի տեսքով: Բանաձևը ճանաչում է, որ անչափահաս տուժողները և վկաները, պայմանավորված իրենց տարիքով, մտավոր զարգացման աստիճանով և հատուկ կարիքներով, հատուկ պաշտպանության և օգնության կարիք ունեն՝ կանխելու համար հետագա վնասները, որոնք կարող են վրա հասնել քրեական գործերով արդարադատությանը մասնակցելու արդյունքում:

Բանաձևի հիմքում ընկած են հետևյալ սկզբունքները. արժանապատվությունը, խտրականության արգելքը, երեխայի

լավագույն շահի պաշտպանություն և մասնակցության իրավունքը: Դրանց համաձայն՝

- Յուրաքանչյուր երեխա յուրահատուկ է և արժեքավոր մարդ է, և նրա անհատական արժանապատվությունը, հատուկ պահանջները և անձնական կյանքի գաղտնիությունը պետք է հարգվեն և պաշտպանվեն:

- Յուրաքանչյուր երեխա արդար և հավասար վերաբերմունքի իրավունք ունի անկախ իր կամ իր ծնողների կամ օրինական ներկայացուցչի ռասայից, էթնիկ ծագումից, գույնից, սեռից, լեզվից, կրոնից, քաղաքական կամ այլ հայացքներից, ազգային, սոցիալական ծագումից, սեփականությունից, հաշմանդամությունից, ծագումից կամ այլ կարգավիճակից:

- Չնայած յուրաքանչյուր մեղադրված և դատապարտված երեխայի իրավունքները պետք է պաշտպանվեն, յուրաքանչյուր երեխա իրավունք ունի, որ իր շահին տրվի առաջնային նշանակություն: Սա ներառում է պաշտպանությունը և ներդաշնակ զարգացման հնարավորությունը: Պաշտպանությունը, իր հերթին, նշանակում է, որ յուրաքանչյուր երեխա ունի կյանքի և գոյատևման իրավունք և ցանկացած վնասից, շահագործումից և արհամարհանքից պաշտպանված լինելու իրավունք: Առավելագույն շահի սկզբունքը ենթադրում է նաև ներդաշնակ զարգացման իրավունքը: Երեխան այս իրավունքի շրջանակներում վայելում է նաև իր ֆիզիկական, հոգեբանական, մտավոր, հոգևոր, բարոյական և սոցիալական աճին համապատասխան ապրուստի ստանդարտի իրավունք: Այն դեպքում, երբ երեխան վնաս է կրել պետք է ձեռնարկել ցանկացած քայլ՝ ապահովելու երեխայի առողջ զարգացումը:

- Յուրաքանչյուր երեխա իրավունք ունի ազգային դատավարական իրավունքին համապատասխան իր տեսակետը, կարծիքն ու համոզմունքներն իր բառերով արտահայտելու, մասնավորապես այն դեպքերում, երբ ընդունվող որոշումները ազդեցություն են թողնում իր կյանքի վրա, ներառյալ այն

որոշումները, որոնք ընդունվում են դատական վարույթների ընթացքում: Երեխայի կարծիքն ու համոզմունքներ պետք է հաշվի առնվեն՝ կախված նրա ընդունակություններից, տարիքից, մտավոր զարգացվածությունից և զարգացման կարողությունից:

1.2 ՄԱԿ-ի Մարդու իրավունքների խորհրդի և Երեխայի իրավունքների կոմիտեի դիրքորոշումները

Երեխայի իրավունքների պաշտպանության համատեքստում առանձնահատուկ ուշադրության է արժանի ՄԱԿ-ի Մարդու իրավունքների խորհրդի¹⁹ և Երեխայի իրավունքների մասին կոնվենցիայի կիրարկման նկատմամբ վերահասկողություն իրականացնող ՄԱԿ-ի Երեխայի իրավունքների կոմիտեի²⁰ կողմից ընդունված վերաբերելի փաստաթղթերի ուսումնասիրությունը:

Խորհուրդը 2011 թվականի սեպտեմբերի 29-ին իր 36-րդ հանդիպմանն ընդունված արդարադատություն իրականացնելիս, մասնավորապես՝ անչափահասների նկատմամբ արդարադատություն իրականացնելիս մարդու իրավունքների մասին 18/12 հանձնարարականով ճանաչում է, որ յուրաքանչյուր երեխա և անչափահաս իրավախախտ պետք է արժանանա իր իրավունքներին, արժանապատվությանն ու պահանջներին համապատասխանող վերաբերմունքի՝ անչափահասների նկատմամբ արդարադատության իրականացման միջազգային սկզբունքների պահպանմամբ: Խորհուրդը կոչ է անում պետություններին իրավունքի գերակայության սկզբունքի իրացման շրջանակներում ներդնել երեխաների հիմնահարցերը, զարգացնել ու իրացնել անչափահասների նկատմամբ արդարադատության ամբողջական քաղաքականություն և կիրառել այլընտրանքային միջոցներ, ինչպես նաև կիրառել այն սկզբունքը, որ անչափահասի ազատազրկումը պետք է կիրառվի որպես առավելագույն

¹⁹ Այսուհետ՝ Խորհուրդ:

²⁰ Այսուհետ՝ Կոմիտե:

ծանրության միջոց և հնարավոր ամենակարճ ժամկետով, ինչպես նաև հնարավորինս խուսափել երեխաների մինչդատավարական ազատազրկումից: Խորհուրդը նաև ընդգծել է անչափահաս իրավախախտների վերականգնողական և հասարակությանը ներգրավող ծրագրերի ներդրման անհրաժեշտությունը անչափահասների նկատմամբ արդարադատության քաղաքականության շրջանակներում, մասնավորապես կրթական ծրագրերի միջոցով:

Խորհրդի կողմից նաև կոչ է արվել պետություններին, որ քրեական պատասխանատվության համար տարիք նախատեսվի առնվազն 12 տարեկանը, որպեսզի այդ տարիքից ցածր անչափահասները չենթարկվեն քրեական պատասխանատվության, ինչպես նաև երաշխավորել, որ ո'չ մահապատիժ, ո'չ ցմահ ազատազրկում առանց ազատման հնարավորության նախատեսված չլինի 18 տարին չլրացած հանցանք կատարած անձանց նկատմամբ:

Նաև նշվել է, որ եթե որևէ արարքը հանցանք չէ չափահասների համար, այն չի կարող լինել այդպիսին անչափահասների համար:

Խորհուրդը նաև կոչ է անում պետություններին թրաֆիքինգի գոհ դարձած երեխաներին չենթարկել քրեական պատասխանատվության այն արարքների համար, որոնք նրանք կատարել են՝ պայմանավորված իրենց վիճակով՝ որպես թրաֆիքինգի ենթարկված անձինք:

Կոչ է անում նաև հավաքել տեղեկություններ երեխաների մասին՝ ապահովելու նրանց նկատմամբ իրականացվող արդարադատությունը՝ պահպանելով նրանց անձնական կյանքի անձեռնմխելիության իրավունքը: Խորհուրդը քաջալերում է պետություններին հաստատել անկախ ներպետական կառուցակարգեր երեխաների իրավունքների ապահովման և մոնիտորինգ իրականացնելու համար, ներառյալ իրենց քրեական արդարադատության համակարգի շրջանակներում:

Խորհուրդը նաև ընդգծում է երեխաների ծնողների ազատագրկման հետևանքով նրանց վրա ազդեցության նկատմամբ ուշադիր լինելու կարևորությունը: Կոչ է անում ձեռնարկել բոլոր միջոցները՝ ներառյալ իրավական բարեփոխումները՝ կանխելու համար արդարադատության շրջանակներում երեխաների նկատմամբ ցանկացած բռնություն:

Երեխայի իրավունքների կոմիտեն հիմնվել է Երեխայի իրավունքների մասին կոնվենցիայի հիման վրա, և դրա առանձնահատկությունները կարգավորվում են Կոնվենցիայի 43-րդ հոդվածով: Կոմիտեն կազմված է 18 փորձագետներից, որոնք ընտրվում են անդամ պետությունների կողմից և գործում են անկախ:

Կոմիտեի մոնիտորինգային իրավագործությունն իրականացվում է հետևյալ կառուցակարգերի միջոցով.

• **Պետության կողմից ներկայացվող զեկույցներ** (հոդված 44):

Այս կառուցակարգը պարտադիր է Կոնվենցիան վավերացրած բոլոր պետությունների համար: Պետությունները պարտավորվում են ՄԱԿ-ի Աշխատակազմի ղեկավարի միջոցով Կոմիտե ուղարկել զեկույցներ՝ Կոնվենցիայով նախատեսված պարտավորությունների կատարմանն ուղղված քայլերի և ձեռնարկված միջոցառումների մասին: Առաջին զեկույցն անդամ պետությունն ուղարկում է կոնվենցիան՝ իր նկատմամբ ուժի մեջ մտնելուց հետո երկու տարվա ընթացքում, իսկ հետագայում՝ յուրաքանչյուր հինգ տարին մեկ: Կոմիտեն կարող է պահանջել պետությունից լրացուցիչ տեղեկատվություններ: Պետությունը զեկույցում նշում է նաև այն բոլոր հանգամանքներն ու դժվարությունները, որոնք ազդում են Կոնվենցիայից բխող պարտավորությունների կատարման վրա: Կոմիտեն, իր հերթին, յուրաքանչյուր երկու տարի մեկ ՄԱԿ-ի Գլխավոր ասամբլեա է ուղարկում զեկույց իր գործունեության վերաբերյալ: Պետությունների կողմից ներկայացվող զեկույցները պետք է հրապարակային լինեն իրենց պետություններում: Զեկույցներն

ուսումնասիրելիս Կոմիտեն ակտիվորեն համագործակցում է ՄԱԿ-ի մանկական հիմնադրամի և միջազգային ու ազգային հասարակական կազմակերպությունների հետ՝ Կոնվենցիայի 45-րդ հոդվածով նախատեսված համագործակցության սկզբունքի շրջանակներում: Կոմիտեն կարող է երաշխավորել Գլխավոր ասամբլեային՝ Գլխավոր քարտուղարին առաջարկել իր անունից հետազոտություններ կատարել երեխայի իրավունքներին վերաբերող առանձին հարցերով: Կոմիտեն կարող է մտցնել ընդհանուր բնույթի առաջարկություններ և երաշխավորություններ, հիմնված կոնվենցիայի 44 և 45 հոդվածներին համապատասխան ստացված տեղեկությունների վրա: Ընդհանուր բնույթի այդօրինակ առաջարկությունները և երաշխավորությունները վերահասցեագրվում են ցանկացած շահագրգիռ մասնակից պետության և, մասնակից պետության դիտողությունների հետ միասին, եթե այդպիսիք կան, ներկայացվում են Գլխավոր ասամբլեային:

• Ընդհանուր մեկնաբանություններ

Կոմիտեն ընդունում է մեկնաբանություններ Կոնվենցիայի և կից արձանագրությունների նորմերի վերաբերյալ և կազմակերպում է ընդհանուր քննարկումներ: Նման քննարկումներ հաճախ կազմակերպվում են, ի թիվս այլոց, անչափահասների նկատմամբ արդարադատության հարցերով:

• Միջպետական հաղորդակցություն

Այս ինստիտուտն ուժի մեջ է մտել 2014 թվականի ապրիլի 14-ի՝ Կոնվենցիային կից երրորդ արձանագրությունը վավերացրած պետությունների նկատմամբ:

• Անհատական բողոքի ինստիտուտը

Այս ինստիտուտն ուժի մեջ է մտել 2014 թվականի ապրիլի 14-ի՝ Կոնվենցիային կից երրորդ արձանագրությունը վավերացրած պետությունների նկատմամբ:

Անչափահասների նկատմամբ արդարադատության հարցերով Երեխայի իրավունքների կոմիտեն 2007 թվականի հունվարի 15-ին Ժնևում ընդունել է՝ Անչափահասների նկատմամբ արդարադատության շրջանակներում երեխաների իրավունքների մասին N10 ընդհանուր մեկնաբանությունը: Կոմիտեն մեկնաբանությունում կոչ է անում պետություններին մշակել անչափահասների նկատմամբ արդարադատության ամբողջական համակարգ, որը ենթադրում է ոչ միայն անչափահաս իրավախախտների իրավունքների պաշտպանություն երաշխավորող համակարգ, այլև անչափահաս տուժողների իրավունքների պաշտպանություն և սոցիալական վերականգնում ապահովող համակարգի առկայություն: Կոմիտեն սատարում է այլընտրանքային կառուցակարգերի կիրառումը անչափահասների նկատմամբ արդարադատության համակարգի կողմից:

Կոմիտեն շեշտադրել է անչափահասների նկատմամբ արդարադատության իրականացման հետևյալ հիմնական սկզբունքները.

• **Խտրականության արգելքի սկզբունք** (Կոնվենցիայի 2-րդ հոդված): Կոմիտեն հատկապես շեշտադրում է փաստացի խտրականության դեմ պայքարի անհրաժեշտությունը և նշում, որ անփափահաս իրավախախտները հաճախ դառնում են խտրականության զոհ, երբ փորձ են կատարում ձեռք բերել աշխատանք կամ կրթություն: Կոմիտեն կոչ է անում երաշխավորել անչափահաս իրավախախտների արդյունավետ սոցիալական ինտեգրացիան:

• **Երեխայի լավագույն շահի սկզբունքը** (Կոնվենցիայի 3-րդ հոդված): Անչափահասների նկատմամբ արդարադատություն իրականացնելիս բոլոր որոշումները պետք է ընդունվեն՝ հաշվի առնելով երեխայի լավագույն շահը: Երեխաները մեծահասակներից տարբերվում են իրենց հոգեբանությամբ և պահանջմունքներով, և սրանով է պայմանավորված անչափահասների նկատմամբ արդարադատության ինքնուրույն համակարգի առկայությունը, որը

պահանջում է ուրույն վերաբերմունք երեխաների նկատմամբ: Երեխայի լավագույն շահի պաշտպանության սկզբունքը ենթադրում է, որ դասական քրեական արդարադատության նպատակները, ինչպիսիք են պատիժը և սահմանափակումը, պետք է փոխարինվեն վերականգնման և վերականգնողական արդարադատության իրականացմամբ:

• **Կյանքի, գոյատևման և ներդաշնակ զարգացման սկզբունք** (Կոնվենցիայի 6-րդ հոդված): Այս սկզբունքի շրջանակներում Կոմիտեն պահանջում է, որ պետությունները մշակեն այնպիսի ներպետական համակարգ, որը կկանխի անչափահասների կողմից հանցագործությունների կատարումը, քանզի դրանք բացասական են ազդում երեխաների զարգացման վրա, իսկ իրավախախտում կատարած երեխաների նկատմամբ արդարադատությունն էլ իրականացվի այն եղանակով, որը թույլ կտա սատարել անչափահասի զարգացմանը: Այս համատեքստում նաև Կոմիտեն հիշատակում է, որ մահապատիժը և ցմահ ազատազրկումն առանց ներման/համաներման արգելված են: Ընդհանուր առմամբ ազատազրկումը բացասաբար է ազդում երեխայի զարգացման վրա, հետևաբար այն պետք է իրականացվի բացառիկ դեպքերում՝ որպես առավել ծանր պատիժ և հնարավորինս կարճ ժամկետով:

• **Լավելու իրավունք** (Կոնվենցիայի 12-րդ հոդված): Երեխան արդարադատություն իրականացնելիս պետք է իրավունք ունենա արտահայտելու իր կյանքի վրա ազդեցություն թողնող որոշումների առնչությամբ:

• **Արժանապատվության սկզբունք** (Կոնվենցիայի 40-րդ հոդված): Երեխան պետք է ստանա վերաբերմունք՝ իր արժանապատվությանն ու ներքին արժեքի պահպանմամբ: Երեխան պետք է ստանա այնպիսի վերաբերմունք, որը կխթանի այլոց իրավունքների և ազատությունների հարգմանը: Այստեղ կարևորվում է արդարադատության իրականացման դաստիարակչական գործառույթը:

Կոմիտեն անչափահասների նկատմամբ արդարադատության քաղաքականության հիմնական տարրերն է ճանաչել հանցագործությունների կանխումը, իրավախախտումների նկատմամբ միջամտությունն առանց դիմելու դատական ընթացակարգերին և դատական ընթացակարգերի կիրառումը, քրեական պատասխանատվության նվազագույն տարիքը և անչափահասների նկատմամբ արդարադատության իրականացման առավելագույն տարիքային շեմը, արդար դատական քննության երաշխավորումը, ազատագրվումը մինչդատավարական ազատությունից զրկմամբ և հետդատավարական ազատության սահմանափակմամբ:

Կոմիտեն անչափահասների նկատմամբ արդարադատության քաղաքականության առաջնային տարր է համարում հանցագործությունների կանխմանն ուղղված միջոցառումները՝ վկայակոչելով Անչափահասների իրավախախտումների կանխման ուղեցույցը (Ռիադի Ուղեցույց), որն ընդունվել է ՄԱԿ-ի Գլխավոր Ասամբլեայի 14.12.1990 թվականին բանաձևի տեսքով: Կոմիտեն պահանջում է այս առումով համագործակցություն ընտանիքների, դպրոցների, հասարակական կազմակերպությունների և համայնքային այլ խմբերի միջև, մասնավորապես այն երեխաների առնչությամբ, որոնք առավելապես հակված են հակաիրավական վարքագծի, օրինակ բացակայում են դպրոցից:

Հանցանք կատարած երեխաների նկատմամբ արդարադատություն իրականացնելիս՝ Կոմիտեն կոչ է անում ոչ մեծ ծանրության հանցագործությունների պարագայում կիրառել այլընտրանքային համակարգեր, զերծ մնալ դասական դատական կառուցակարգերից, մասնավորապես խոսքը գնում է ոչ մեծ ծանրության գույքային բնույթի իրավախախտումներ կատարելու դեպքերի մասին: Կոմիտեն նախատեսում է այլընտրանքային կառուցակարգերի իրականացման որոշակի չափանիշներ, մասնավորապես պետք է ակնհայտ լինի, որ երեխան կատարել է հանցագործություն, երեխան կամավոր կերպով ընդունել է իր մեղքը, երեխան

տվել է իր համաձայնությունն այլընտրանքային կառուցակարգը կիրառելու վերաբերյալ, իսկ եթե երեխան 16 տարեկանից փոքր է, ցանկալի է, որ ծնողները ևս ներկայացնեն իրենց համաձայնությունը: Օրենքը հստակ պետք է նախատեսի այն դեպքերի շրջանակը, երբ կիրառվում են այլընտրանքային կառուցակարգերը, ինչպես նաև համապատասխան մարմինների իրավասությունն այդ ոլորտում: Երեխան պետք է ստանա իրավաբանական օգնություն կառուցակարգը կիրառելիս: Այլընտրանքային կառուցակարգի իրացումը պետք է ավարտվի գործի վերջնական լուծմամբ: Այն չի առաջացնում դատվածություն: Տեղեկատվությունը կառուցակարգի իրացման վերաբերյալ կարող է պահպանվել վարչական նպատակներից ելնելով:

Դատական գործընթացների կիրառման դեպքում Կոմիտեն կոչ է անում ապահովել սոցիալական և ուսումնական միջոցառումներ: Կոմիտեն կոչ է անում մինչդատական կալանքը կիրառել՝ որպես վերջին աստիճանի միջամտություն, հնարավորինս զերծ մնալ դրանից: Մինչդատական փուլում պետությունները պետք է ունենան լավ մշակված պրոբացիոն համակարգ՝ ապահովելու համար երեխայի նկատմամբ վերահսկողություն:

Կոմիտեն նախատեսում է պահանջներ անչափահասների ազատազրկման պայմանների վերաբերյալ, մասնավորապես նշելով, որ անչափահասներն ազատազրկման դեպքում պետք է պահվեն չափահասներից առանձին: Միակ բացառությունն այս կանոնից Երեխայի իրավունքների մասին կոնվենցիայի 37-րդ հոդվածով նախատեսված երեխայի լավագույն շահի պաշտպանության սկզբունքն է:

Կոմիտեն հիշեցնում է, որ երեխայի լավագույն շահը չի կարող մեկնաբանվել որպես պետության հարմարավետությունը: Պետությունները պետք է ապահովեն առանձին վայրեր երեխաների համար՝ համապատասխան բոլոր անհրաժեշտ միջոցներով, որը ներառում է առանձին ոստիկանություն և անձնակազմ: Երեխան պետք է ունենա իր ընտանիքի հետ հաղորդակցվելու և

տեսակցությունների հնարավորություն: Այս նպատակի համար երեխան պետք է տեղակայվի իր ընտանիքի բնակության վայրին առավելագույնս մոտ ազատագրկման վայրում, բացառություններն այս կանոնից պետք է հստակորեն նախատեսվեն օրենքով:

Կոմիտեն պահանջում է, որ անչափահասների նկատմամբ արդարադատություն իրականացնելիս երեխային տրամադրվի թարգմանիչ, եթե նա չի խոսում կամ չի հասկանում արդարադատության իրականացման լեզուն: Նման օգնություն պետք է երեխային տրամադրվի ոչ միայն գործի դատական քննության ժամանակ, այլև արդարադատության իրականացման բոլոր փուլերում: Խոսքի հետ խնդիրներ ունեցող երեխաներին պետությունը պետք է ապահովի համապատասխան օգնությամբ ևս՝ տրամադրելով նշանների լեզվի մասնագետ:

Կոմիտեն հատուկ դիրքորոշումներ է արտահայտել երեխային ինքնախոստովանության հարկադրելու արգելքի մասին: Մասնավորապես Կոմիտեն նշել է, որ համաձայն Քաղաքական և քաղաքացիական իրավունքների մասին միջազգային դաշնագրի 14-րդ հոդվածի՝ երեխան չպետք է հարկադրվի ցուցմունք տալ իր դեմ, խոստովանել կամ ճանաչել իր մեղքը: Կոմիտեն նշել է, որ դա, առաջին հերթին, նշանակում է, որ խոշտանգումը, դաժան, անմարդկային կամ նվաստացուցիչ վերաբերմունքը խոստովանություն ստանալու նպատակով հանդիսանում է երեխայի իրավունքների ծանր խախտում: Կոմիտեն նշել է, որ նման ցուցմունք կամ խոստովանություն ստանալու ավելի մեղմ եղանակներ գոյություն ունեն: «Հարկադրել» եզրույթը չպետք է մեկնաբանել նեղ իմաստով՝ որպես ֆիզիկական բռնություն կամ իրավունքների այլ ակնհայտ խախտում ենթադրող վարքագիծ: Հնարավոր է երեխային որևէ խոստում տրվի, օրինակ ազատագրկման, տուն վերադառնալու և այլ ձևաչափով, իսկ երեխան՝ կախված իր տարիքից, մտավոր զարգացվածության աստիճանից, անորոշ հետևանքների վախից

ինքնախոստովանությունն ներկայացնի, ինչը չի համապատասխանի իրականությանը:

Հարցաքննության ժամանակ երեխան պետք է ունենա իրավաբանի կամ այլ ներկայացուցչի ներկայության հնարավորություն, իրավունք ունի պահանջելու, որ իր ծնողները ներկա գտնվեն:

1.3. ՄԻԵԴ-ի նախադեպային վճիռները

Մարդու իրավունքների՝ ներառյալ երեխայի իրավունքների պաշտպանության հիմնարար իրավական փաստաթուղթ է Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին եվրոպական կոնվենցիան և կարևոր իրավական կառույց է դրա հիման վրա գործող Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը: Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի նախադեպային իրավունքը հանցագործության գոհ դարձած երեխաների առնչությամբ առավելապես զարգացվել է Մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության մասին եվրոպական կոնվենցիայի²¹ 2-րդ, 3-րդ և 8-րդ հոդվածների շրջանակներում: ՄԻԵԿ-ի 2-րդ հոդվածը երաշխավորում է կյանքի իրավունքը՝ սահմանելով, որ յուրաքանչյուր մարդու կյանքի իրավունքը պահպանվում է օրենքով: Ոչ մեկին չի կարելի դիտավորությամբ զրկել կյանքից այլ կերպ, քան ի կատարումն դատարանի կայացրած դատավճռի՝ այն հանցագործության համար, որի կապակցությամբ օրենքով նախատեսված է այդ պատիժը: Կյանքից զրկելը չի համարվում սույն հոդվածի խախտում, եթե այն ուժի գործադրման հետևանք է, որը միանգամայն անհրաժեշտ է՝ ա) ցանկացած անձի անօրինական բռնությունից պաշտպանվելու համար. բ) օրինական կալանավորում իրականացնելու կամ օրինական հիմունքներով

²¹ Այսուհետ՝ ՄԻԵԿ:

ձերբակալված անձի փախուստը կանխելու համար. գ) խռովությունը կամ ապստամբությունը օրենքին համապատասխան ճնշելու համար: ՄԻԵԿ-ի 3-րդ հոդվածը սահմանում է, որ ոչ ոք չպետք է ենթարկվի խռովությունների կամ անմարդկային կամ նվաստացնող վերաբերմունքի կամ պատժի, իսկ 8-րդ հոդվածը նվիրված է անձնական և ընտանեկան կյանքի պաշտպանությանն ու այն ամրագրում է՝ «Յուրաքանչյուր մարդ իրավունք ունի, որպեսզի հարգվի իր անձնական ու ընտանեկան կյանքը, ապահովվեն իր բնակարանի անձեռնմխելիությունը, նամակագրության գաղտնիությունը: Չի թույլատրվում պետական մարմինների միջամտություն այդ իրավունքի իրականացմանը, բացառությամբ այն դեպքերի, երբ դա նախատեսված է օրենքով և անհրաժեշտ է ժողովրդավարական հասարակության մեջ ի շահ պետական անվտանգության, հասարակական կարգի կամ երկրի տնտեսական բարեկեցության, կարգուկանոնի պահպանման և հանցագործությունների կանխման համար, անկարգությունների կամ հանցագործությունների կանխման, առողջության պահպանման կամ բարոյականության պաշտպանության կամ այլ անձանց իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության նպատակով»:

Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը²², այս հոդվածների շրջանակներում քննության առնելով երեխաների իրավունքների խախտման հարցը, արձանագրել է պետության կողմից հանցագործության արդյունավետ նախաքննության բացակայության փաստը, օրինակ, Կ.Ա.Ս. և Կ.Ս. ընդդեմ Ռոմինիայի (C.A.S. and C.S. v. Romania) վճռով²³: Սույն վճռով ՄԻԵԴ-ը հստակորեն արձանագրել է, որ պետությունը կրում է պարտավորություն ՄԻԵԿ-ի 3-րդ և 8-րդ հոդվածների առնչությամբ ապահովելու արդյունավետ քրեական նախաքննություն այն գործերով, որոնք ներառում են երեխաների դեմ ուղղված

²²Այսուհետ՝ ՄԻԵԴ:

²³Տե՛ս, C.A.S. and C.S. v. Romania (Application no. 26692/05), 20.03.2012.

բոնություն: Նույնն էլ ՄԻԵԿ-ի 2-րդ հոդվածի առնչությամբ. Նենցեվան ընդդեմ Բուլղարիայի (Nencheva and Others v. Bulgaria) վճռով ՄԻԵԴ-ն ընդունել է նույն դիրքորոշումը արդյունավետ նախաքննության կապակցությամբ²⁴: Հետևաբար, պետությունը ՄԻԵԿ-ի շրջանակներում կրում է ոչ միայն նեգատիվ պարտավորություններ, այսինքն, երբ պետությունը պարտավորվում է ձեռնպահ մնալ ՄԻԵԿ-ով նախատեսված իրավունքները խախտելուց, այլև «կրում է պոզիտիվ պարտավորություններ»²⁵, ինչի հետևանքով պետությունը պարտավորվում է ակտիվ գործողություններ ձեռնարկել իրավունքի պաշտպանության ուղղությամբ:

Դատարանը մեծ ուշադրություն է դարձնում հանցագործության գոհ դարձած երեխաների հետագա վերականգնման հարցին: Կ.Ա.Ս. և Կ.Ս ընդդեմ Ռոմինիայի (C.A.S. and C.S. v. Romania) գործի շրջանակներում ՄԻԵԴ-ն իր վճռում մատնանշել է Ռոմինիայի կողմից ստանձնած միջազգային պարտավորությունները՝ պաշտպանելու երեխաներին բոնությունից, ներառյալ օգնելու վերականգնվել և ապահովել հանցագործության գոհ երեխաների սոցիալական ինտեգրացիան: ՄԻԵԴ-ը շեշտադրել է նաև այն փաստը, որ գործով հանցագործության գոհին իր բռնաբարության կապակցությամբ որակավորված հոգեբանի կողմից երբևէ չի մատուցվել խորհրդատվություն ո՛չ գործի ողջ քննության ընթացքում, ո՛չ էլ դրանից հետո:

Հատուկ ուշադրության են արժանի պետության պոզիտիվ պարտավորությունները հորիզոնական իրավահարաբերություններում, որոնք զարգացվել են ՄԻԵԴ-ի կողմից՝ որպես Կոնվենցիայի գործողության ընդհանուր կանոնից բացառություն: Ընդհանուր կանոնի համաձայն՝ Կոնվենցիան

²⁴Տե՛ս, Nencheva and Others v. Bulgaria (Application no. 48609/06), 18.06.2013.

²⁵Տե՛ս Robin C.A White and Clare Ovey, The European Convention on Human Rights, Fifth edition, Oxford University Press, New York, 2010, էջ 100:

տարածվում է բացառապես ուղղահայաց հարաբերություններում՝ պետության և քաղաքացու միջև, պետությունը պաշտպանում է անձին բացառապես պետական մարմինների և դրանց պաշտոնատար անձանց կողմից հնարավոր իրավախախտումներից: Ընդհանուր կանոնի համաձայն՝ Կոնվենցիան չի տարածվում հորիզոնական հարաբերությունների վրա, այլ խոսքերով՝ մասնավոր իրավահարաբերություններում: Ի սկզբանե, Կոնվենցիայով նախատեսված արգելքներն ուղղված էին պետության դեմ՝ ի դեմս պետական ծառայողների: Սակայն Դատարանը, հաշվի առնելով Կոնվենցիայով նախատեսված որոշ հոդվածների հիմնարար նշանակությունը, օրինակ՝ մարդու կյանքի իրավունքը, արժանապատվությունն ու ֆիզիկական և մտավոր անձեռնմխելիությունը, նախադեպային իրավունքի միջոցով զարգացրել է հորիզոնական իրավահարաբերություններում պետության պոզիտիվ պարտավորությունների ինստիտուտը: Այս պարտավորությունների շրջանակներում պետությունը պարտավորվում է երաշխավորել արդյունավետ քրեական օրենսդրություն, իրականացնել արդյունավետ նախաքննություն, ապահովել համապատասխան պետական մարմինների առկայություն, ինչպես նաև հնարավորինս կանխել մարդու իրավունքների խախտումները: Հորիզոնական իրավահարաբերություններում պետությունը կրում է պոզիտիվ պարտավորություններ, օրինակ այն դեպքում, երբ պետական համապատասխան ծառայողները տեղյակ են եղել կամ պետք է տեղյակ լինեին հնարավոր իրավախախտման մասին, բայց չեն ձեռնարկել համապատասխան միջոցառումներ այն կանխելու համար: Այս չափանիշի տարրերից են հնարավոր իրավախախտմանը վերաբերող հաճախակի ահազանգերը և/կամ այլ ծանրակշիռ ապացույցները:

ՄԻԵԴ-ը պետության նման պարտավորությունները հորիզոնական իրավահարաբերություններում զարգացրել է մասնավորապես ՄԻԵԿ-ի 2-րդ, 3-րդ, 4-րդ և 8-րդ հոդվածների

առնչությամբ, օրինակ՝ Կոնտրովան ընդդեմ Սլովակիայի (Kontrova v. Slovakia) վճռով ՄԻԵԴ-ը ճանաչել է ՄԻԵԿ-ի 2-րդ հոդվածի խախտում, այն պատճառաբանությամբ, որ պետությունը չի պաշտպանել գործի շրջանակներում սպանված երեխաների կյանքը: ՄԻԵԴ-ը նշել է, որ պետական իշխանությունները կրում են պարտավորություն՝ ձեռնարկելու օպերատիվ միջոցառումներ պաշտպանելու համար անձին, որի կյանքը վտանգված է մեկ այլ անձի կողմից²⁶:

Նման վճիռների թվին են դասվում Ա-ն ընդդեմ Միացյալ Թագավորության (A v. the United Kingdom, no. 95599/94), Զ-ն և այլք ընդդեմ Միացյալ Թագավորության (Z and Others v. the United Kingdom, no. 29392/95, 10 May 2001) վճիռները: Սկսած Ե-ն և այլ ընդդեմ Միացյալ Թագավորության (E and Others v. the United Kingdom, no. 33218/96, 26.11.2002) վճռից ՄԻԵԴ-ը տարածել է այս պարտավորությունները նաև երեխաների սեռական շահագործման նկատմամբ: Ե.Ս.-ն ընդդեմ Սլովակիայի (E.S. and Others v. Slovakia, no. 8227/04, 15.09.2009) այս պարտավորությունը տարածվել է նաև համակարգում առկա ոչ արդյունավետ վարույթների վրա, որոնք հանգեցնում են ոչ արդյունավետ պաշտպանության:

ՄԻԵԴ-ը Նենչեվան և այլք ընդդեմ Բուլղարիայի (Nencheva and Others v. Bulgaria) վճռով նաև ճանաչել է պետության կողմից ՄԻԵԿ-ի 2-րդ հոդվածի խախտում արդեն ուղղահայաց հարաբերություններում, մասնավորապես արձանագրելով, որ պետությունը խախտել է իր խնամքի տակ գտնվող երեխաների կյանքը լուրջ և անմիջական վտանգից պաշտպանելու իր պարտավորությունը²⁷: Խոսքը վերաբերում է ֆիզիկական և մտավոր խնդիրներ ունեցող երեխաներին, որոնք բնակվում էին խնամքի կենտրոնում:

ՄԻԵԴ-ի նախադեպային իրավունքում առանձին խումբ են կազմում այն գործերը, երբ երեխայի իրավունքները խախտվում են

²⁶Տե՛ս, Kontrova v. Slovakia (Application no. 7510/04), 31.05.2007.

²⁷ Տե՛ս, Nencheva and Others v. Bulgaria (Application no. 48609/06), 18.06.2013.

անմիջականորեն պետական համակարգի աշխատակիցների կողմից, առավելապես քննիչների կողմից՝ հարցաքննության ընթացքում: Նման գործերից են, օրինակ՝ Դառաջն ընդդեմ Ֆրանսիայի (*Darraj v. France* (Application no. 34588/07), 04.11.2010), Ստոիկան ընդդեմ Ռումինիայի (*Stoica v. Romania* (Application no. 42722/02), 04.03.2008), Օկկալին ընդդեմ Թուրքիայի (*Okkali v. Turkey* (Application no. 52067/99), 17.10.2006) և այլն: Այս գործերի շարքին են պատկանում նաև սեռական բռնության դեպքերը: Այդինն ընդդեմ Թուրքիայի (*Aydin v. Turkey*) գործով պետական ծառայողի կողմից ազատագրկվածի բռնաբարությունը որակվել է որպես ծանր հանցագործություն²⁸: Սալմանօղլուն և Պոլտասն ընդդեմ Թուրքիայի (*Salmanoglu and Polttas v. Turkey*) գործով ոստիկանների կողմից իրականացված կուտության թեստը դիտարկվել է որպես ՄԻԵԿ-ի 3-րդ հոդվածի խախտում, քանզի այն բժշկական բնույթի հետազոտություն է, սակայն իրականացվել է ոստիկակական հսկողության շրջանակներում²⁹:

ՄԻԵԴ-ն ընդունել է նաև մի շարք վճիռներ, որոնք վերաբերում են անչափահաս հանցագործների իրավունքների պաշտպանությանը: Նման գործերը քննության են առնվել ՄԻԵԿ-ի 3-րդ, 5-րդ և 6-րդ հոդվածների շրջանակներում: ՄԻԵԴ-ի կողմից նման դեպքերում առավելապես ճանաչվել է պետության՝ Կոնվենցիայով ստանձնած միջազգային պարտավորությունների խախտում՝ պայմանավորված անչափահաս հանցագործների ազատագրկման պայմանների, բժշկական օգնության, ապահովմամբ: Այսպիսով, օրինակ, Բլոխինն ընդդեմ Ռուսաստանի (*Blokhin v. Russia*) վճռով ՄԻԵԴ-ը ճանաչել է ՄԻԵԿ-ի 3-րդ հոդվածի խախտում՝ ազատագրկման վայրում անչափահաս հանցագործին բժշկական խնամք չտրամադրելու պատճառով³⁰: Այս գործով ՄԻԵԴ-ը հաստատել է, որ ազատագրկման վայրի վարչակազմը,

²⁸Տե՛ս, *Aydin v. Turkey*, no. 23178/94, 25.09.1997.

²⁹Տե՛ս, *Salmanoglu and Polttas v. Turkey*, no. 15828/03, 17 March 2009.

³⁰Տե՛ս, *Blokhin v. Russia* - 47152/06, 23.3.2016.

տեղյակ լինելով ազատագրկվածի առողջական խնդիրների մասին, միննույն է, չի տրամադրել բժշկական աջակցություն նույնիսկ այն դեպքում, երբ ազատագրկվածը բազմիցս այն պահանջել է: Նույն գործով դատարանը գտել է, որ անչափահասը, գտնվելով անչափահասների ազատագրկման կենտրոնում 30 օր, չի ունեցել իր իրավունքների պաշտպանության հնարավորություն, քանզի չի ունեցել ներկայացուցիչ դատական քննության ընթացքում, տեղեկացված չի եղել իրավաբանի և մանկավարժի աջակցությունից օգտվելու իր իրավունքի մասին: Այն պատճառաբանությունը, որ ներպետական օրենսդրությունը չի նախատեսում քրեական պատասխանատվության ենթարկելու տարիքից նվազ անչափահասի հարցաքննության ժամանակ իրավաբանական օգնության իրավունք, չի համարվել բավարար հիմք նման պարտավորության չկատարման համար: Հակառակը, դա համարվում է անչափահասներին իրավաբանական և այլ օգնությամբ ապահովել պահանջող միջազգային հիմնարար նորմերի խախտում: Առաջնորդվելով նշված փաստերով՝ ՄԻԵԴ-ը ճանաչել է ՄԻԵԿ-ի 6-րդ հոդվածի խախտում: ՄԻԵԴ-ը նաև արձանագրել է նույն հոդվածի խախտում՝ պայմանավորված այն հանգամանքով, որ անչափահասը չի ենթարկվել խաչաձև հարցաքննության, քանզի ո՛չ հանցագործության գոհը (նաև անչափահաս էր՝ 9 տարեկան), ո՛չ էլ նրա մայրը չեն ներկայացել որպես վկաներ:

ՄԻԵԴ-ը վճիռներ է ընդունել նաև անչափահաս հանցագործների մարմնական պատիժների արգելքի մասին: Նման պատիժները դատարանի կողմից որակվել են ՄԻԵԿ-ի 3-րդ հոդվածի շրջանակներում: Նման վճիռներն առավելապես ընդունվել են ընդդեմ Մեծ Բրիտանիայի, օրինակ՝ Թիոերն ընդդեմ Միացյալ Թագավորության (*Tyrer v. the United Kingdom*) գործով³¹:

³¹ St' u, *Tyrer v. the United Kingdom* (*Application no. 5856/72*), 25 April 1978

ՄՏՈՒԳԻՉ ՀԱՐՑԵՐ

1. Որո՞նք են Երեխայի իրավունքների պաշտպանության միջազգային իրավական պայմանագրերը:
2. Որո՞նք են Երեխայի իրավունքների մասին կոնվենցիայի հիմնարար սկզբունքները:
3. Երեխայի իրավունքների կոմիտեի վերահսկողական ինչպիսի՞ կառուցակարգեր գոյություն ունեն:
4. Ի՞նչ հիմնարար գաղափարներ ունի Երեխայի իրավունքների կոմիտեի N10 մեկնաբանությունը:
5. Ի՞նչ դերակատարություն ունի ՄԻԵԴ-ը Երեխայի իրավունքների պաշտպանության հարցում:

ԳԼՈՒԽ 2. ԵՐԵՒԱՅԻ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԻՐԱՎԱԿԱՆ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Միջազգային իրավական պաշտպանությանը զուգահեռ, մարդու իրավունքները գտնվում են նաև յուրաքանչյուր պետության ներպետական հոգածության և պաշտպանության ներքո: Մարդու իրավունքները ներպետական իրավական համակարգում, առաջին հերթին, ստանում են սահմանադրաիրավական պաշտպանություն, արտացոլվում են երկրի հիմնական օրենքում և հանդիսանում սահմանադրական իրավունքի բաղկացուցիչը: Երեխայի իրավունքները մարդու իրավունքներ են, և առաջին հերթին, դրանց վրա տարածվում են մարդու իրավունքների սահմանադրաիրավական պաշտպանության ընդհանուր սկզբունքները:

ՀՀ Սահմանադրության փոփոխությունները, որոնք ընդունվել են հանրաքվեի միջոցով 2015 թվականի դեկտեմբերի 6-ին, մարդու իրավունքների տեսանկյունից նախատեսել են մի շարք հիմնարար փոփոխություններ, նոր դրույթներ են նախատեսվել նաև հատուկ երեխայի իրավունքների համատեքստում՝ այս ոլորտն առավել ներդաշնակեցնելով միջազգային իրավական չափանիշներին:

Նախ նպատակահարմար է անդրադարձ կատարել մարդու իրավունքների ընդհանուր սահմանադրաիրավական սկզբունքներին, այնուհետև քննարկել երեխայի իրավունքների պաշտպանության սահմանադրաիրավական նորմերը: Այսպիսով, ՀՀ Սահմանադրության՝ «Մարդը, նրա արժանապատվությունը, հիմնական իրավունքները և ազատությունները» վերտառությամբ 3-րդ հոդվածն ամրագրում է, որ Հայաստանի Հանրապետությունում մարդը բարձրագույն արժեք է: Մարդու անօտարելի արժանապատվությունն իր իրավունքների և ազատությունների անքակտելի հիմքն է: Մարդու և քաղաքացու հիմնական իրավունքների և ազատությունների հարգումն ու պաշտպանությունը հանրային իշխանության պարտականուր-

յուններն են: Հանրային իշխանությունը սահմանափակված է մարդու և քաղաքացու հիմնական իրավունքներով և ազատություններով՝ որպես անմիջականորեն գործող իրավունք:

Այսպիսով, մարդու բարձրագույն արժեք լինելու սկզբունքը վերաբերում է նաև երեխաներին: Այս սկզբունքի շրջանակներում ենթադրվում է, որ ողջ իրավական համակարգի և պետության գործունեության նպատակը մարդն է, բոլոր գործողությունները ձեռնարկելիս դրանց հիմքում դրվում է մարդու հարգանքի, պաշտպանության և մարդու կենսական շահերի պաշտպանությունը: Երեխաների պարագայում այս սկզբունքի շրջանակներում պետությունը ստանձնում է լրացուցիչ պարտավորություններ՝ հոգալ երեխայի մասին՝ ելնելով երեխայի առանձնահատուկ կարգավիճակով պայմանավորված շահերից: Հանրային իշխանության՝ մարդու և քաղաքացու հիմնական իրավունքներով և ազատություններով՝ որպես անմիջականորեն գործող իրավունքի սահմանափակված լինելու սկզբունքն էլ պահանջում է, որ այդ իշխանությունն իրականացվի բացառապես այդ իրավունքների շրջանակներում:

«Մարդու արժանապատվությունը» վերտառությամբ 23-րդ հոդվածը սահմանում է, որ մարդու արժանապատվությունն անխախտելի է: Նշված սկզբունքից աներկբայորեն բխում է, որ որևէ հիմքով մարդու արժանապատվությունը չի կարող խախտվել, որևէ նպատակի իրագործման համար չի կարող արժանապատվությունը նսեմացվել: «Անձի արժանապատվություն» եզրույթն իր իրավական կեցությունը սկսել է Երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո՝ ՄԱԿ-ի կանոնադրության մեջ, իսկ հետագայում նաև Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագրում ամրագրվելու արդյունքում: Սույն իրավական փաստաթղթերում իր տեղը գտնելուց հետո «արժանապատվություն» եզրույթն իր տեղն է գտել

մի շարք պետությունների հիմնական օրենքներում, որոնց շարքում առաջինը Գերմանիան է³²:

Այս կապակցությամբ անհրաժեշտ է նշել, որ խոսքն այստեղ վերաբերում է արժանապատվության՝ որպես Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի բացասական հետևանքներին և հետագայում դրանց կանխման անհրաժեշտությանն ի պատասխան զանգվածաբար պետությունների հիմնական օրենքներում ամրագրմանը, քանզի մինչ այդ «արժանապատվություն» եզրույթը հանդիպում է, օրինակ, Իռլանդիայի 1937 թվականի Սահմանադրության նախաբանում. այստեղ արժանապատվությունը ևս ամրագրվել է իր պատմափիլիսոփայական բովանդակությամբ, սակայն այլ պատմական հանգամանքների բերումով³³:

ՀՀ Սահմանադրության 28-րդ հոդվածն ամրագրում է օրենքի առջև ընդհանուր հավասարության սկզբունքը, իսկ 29-րդ հոդվածը խտրականության արգելքի սկզբունքը, մասնավորապես սահմանելով, որ խտրականությունը, կախված սեռից, ռասայից, մաշկի գույնից, էթնիկ կամ սոցիալական ծագումից, գենետիկական հատկանիշներից, լեզվից, կրոնից, աշխարհայացքից, քաղաքական կամ այլ հայացքներից, ազգային փոքրամասնությանը պատկանելությունից, գույքային վիճակից, ծնունդից, հաշմանդամությունից, տարիքից կամ անձնական կամ սոցիալական բնույթի այլ հանգամանքներից, արգելվում է: Խտրականության արգելքի սկզբունքը երեխայի իրավունքների

³² Տե՛ս, օրինակ՝ Barroso L. Here, There, and Everywhere: Human Dignity in Comparative Law and in the Transnational Discourse Boston College International and Comparative Law Review, Volume 35|Issue 2 Article 2, 5-1-2012, էջ 336): <http://lawdigitalcommons.bc.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1681&context=iclr>:

³³ Տե՛ս, Constitution of Ireland Enacted by the People 1st July, 1937 In operation as from 29th December, 1937 <http://www.constitution.org/cons/ireland/constitution ireland-en.pdf>, տե՛ս նաև Moyn S., The Secret History of Constitutional Dignity, Columbia University October 9, 2012, էջ 1-17 <http://www.law.harvard.edu/faculty/faculty-workshops/moyn.faculty.workshop.spring2013.pdf>:

պաշտպանության տեսանկյունից հանդիսանում է միջազգային իրավունքում կարևորագույն սկզբունքներից մեկը, ինչպես նշվել է առաջին գլխում, թե՛ Երեխայի իրավունքների մասին կոնվենցիան, թե՛ անչափահասների նկատմամբ արդարադատության իրականացման փաստաթղթերն այս սկզբունքն ամրագրում են որպես առաջնային: Նշանակալից է այն հանգամանքը, որ ՀՀ Սահմանադրությունը նախատեսում է խտրականության հիմքերի ավելի լայն շրջանակ, քան նախատեսվում է նույն Կոնվենցիայով, թերևս որևէ իրավական ակտով այդ հիմքերը սպառիչ չեն և արգելվում է ցանկացած հիմքով խտրական վերաբերմունքը մարդու հանդեպ, այնուհանդերձ այս առումով ՀՀ Սահմանադրության մեջ կատարված «գենետիկական հատկանիշներից» հիմքի լրացումը գովելի է և դրական քայլ է, մասնավորապես հաշվի առնելով բիոթժշկության ոլորտի ժամանակակից զարգացումները և այս ոլորտում մարդու իրավունքների պաշտպանության նոր իրավական պահանջները: Կոնվենցիայում այս հատկանիշի արտացոլված չլինելը պայմանավորված է այն ընդունելու ժամանակի իրողություններով, երբ բիոտեխնոլոգիաները դեռևս այդչափ զարգացած չէին և մարդու իրավունքների պաշտպանությունը բիոթժշկության ոլորտում նման լայնածավալ բնույթ չէր կրում, ինչպես ներկայումս, մասնավորապես գենետիկ ինժեներիայի բնագավառում:

Սահմանադրությամբ նախատեսված մարդու իրավունքների պաշտպանության այս հիմնարար սկզբունքները վերաբերում են նաև երեխաների իրավունքներին: Հատկանշական է, որ սահմանադրական փոփոխություններով ամրագրվել է երեխայի իրավունքներին նվիրված ինքնուրույն հոդված, մասնավորապես՝ «Երեխայի իրավունքները» վերտառությամբ 37-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ երեխան իրավունք ունի ազատ արտահայտելու իր կարծիքը, որը, երեխայի տարիքին և հասունության մակարդակին համապատասխան, հաշվի է առնվում իրեն

վերաբերող հարցերում, իսկ 2-րդ մասի համաձայն՝ երեխային վերաբերող հարցերում երեխայի շահերը պետք է առաջնահերթ ուշադրության արժանանան: Նույն հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն՝ յուրաքանչյուր երեխա ունի իր ծնողների հետ կանոնավոր անձնական փոխհարաբերություններ և անմիջական շփումներ պահպանելու իրավունք, բացառությամբ այն դեպքի, երբ դա, դատարանի որոշման համաձայն, հակասում է երեխայի շահերին: Մանրամասները սահմանվում են օրենքով:

Չորրորդ մասի համաձայն՝ առանց ծնողական խնամքի մնացած երեխաները պետության հոգածության և պաշտպանության ներքո են:

Առաջին սկզբունքը հստակ նախատեսում է երեխայի՝ կարծիքն արտահայտելու իրավունքը, որը նաև նշանակում է, որ երեխան նման իրավունք ունի դատական գործընթացի յուրաքանչյուր փուլում, մասնավորապես այն հարցերով, որոնք վերաբերում են իրեն: Սահմանադրությունը ոչ միայն նախատեսում է երեխայի՝ կարծիքն արտահայտելու իրավունքը, այլև հստակորեն ամրագրում է այն հաշվի առնելու պարտականությունը՝ կախված երեխայի տարիքից և հասունության աստիճանից: Այս սկզբունքի կարևորությունը մեր օրերում դժվար է գերազնահատել, քանզի ներպետական մարմինների կողմից խախտվելու դեպքում այն ենթակա է խիստ պաշտպանության միջազգային իրավական դատական այնպիսի աստիճանի կողմից, ինչպիսին է ՄԻԵԴ-ը: Ելնելով այս սկզբունքի ոչ պատշաճ իրացումից՝ այն ճանաչում է ՄԻԵԿ-ի 8-րդ հոդվածի խախտում: Այս սկզբունքի շրջանակներում երեխայի մասնակցությամբ բոլոր գործընթացներում, օրինակ՝ արդարադատության իրականացման բոլոր փուլերում պետք է երաշխավորվի երեխայի լավելու իրավունքը:

Այս սկզբունքն ամբողջությամբ բխում է ՀՀ-ի կողմից ստանձնած միջազգային իրավական պարտավորություններից:

Այս սկզբունքի լույսի ներքո 2016 թվականի դեկտեմբերի 26-ին ՄԴՌ-1333 որոշմամբ ՀՀ Սահմանադրական դատարանը քննության է առել ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի³⁴՝ «Տուժողի իրավունքները և պարտականությունները» վերտառությամբ 59-րդ հոդվածի 4-րդ մասի և «Տուժողի, քաղաքացիական հայցվորի, կասկածյալի, մեղադրյալի օրինական ներկայացուցչի իրավունքները և պարտականությունները» վերտառությամբ 77-րդ հոդվածի սահմանադրականության հարցը:

Սույն գործով դիմողի հիմնական փաստարկը հանգում է նրան, որ վիճարկվող դրույթները հակասում են ՀՀ Սահմանադրության 37-րդ հոդվածին այնքանով, որքանով թույլ չի տրվում 14 տարին չլրացած անչափահաս տուժողներին, իրենց տարիքին և հասունության մակարդակին համապատասխան, դիրքորոշում (կարծիք) հայտնել կասկածյալի կամ մեղադրյալի հետ հաշտվելու վերաբերյալ, ինչպես նաև բացառվում է տասնչորս տարին չլրացած անչափահաս տուժողների շահերից բխելու դեպքում քրեական գործի վարույթը կարճելու և քրեական հետապնդումը դադարեցնելու հնարավորությունը:

Սահմանադրական դատարանը գործի քննության ընթացքում առանձնացրել է երկու հիմնախնդիր՝

1. օրենքի բաց վիճարկվող դրույթներում, համաձայն որի՝ բացակայում է այնպիսի նորմ, որը թույլ կտար անչափահաս տուժողին իր տարիքին և հասունության մակարդակին համապատասխան կարծիք հայտնել կասկածյալի կամ մեղադրյալի հետ հաշտության վերաբերյալ:

2. Մինչև տասնչորդ տարեկան անչափահասի շահերից ելնելով՝ կասկածյալի և մեղադրյալի հետ հաշտություն կնքելու հնարավորության բացառում:

Դատարանը վերլուծելով վիճարկվող նորմերը և բարձրացած հիմնախնդիրները՝ արձանագրել է, որ սահմանադրաիրավական

³⁴ Այսուհետ՝ ՀՀ քր. դատ. օր.:

վեճը վերաբերում է միայն անգործունակ անձին, որի տակ նկատի է ունեցվում մինչև տասնչորս տարին լրացած անձը, և վիճարկվող 77-րդ հոդվածի առնչությամբ քննության է ենթակա միայն 77-րդ հոդվածի 4-րդ մասի 3-րդ պարբերությունը, քանի որ միայն դա է նախատեսում մինչև տասնչորս տարին չլրացած տուժողի հետ հաշտության հիման վրա գործի վարույթի կարճման կամ քրեական հետապնդման դադարեցման հնարավորություն:

Այսպիսով, քննության առարկա նորմերը սահմանում են հետևյալը.

1. ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 59-րդ հոդվածի 4-րդ մաս. «4. Տուժողն իրեն պատկանող իրավունքներից օգտվում և իր վրա դրված պարտականությունները կատարում է անձամբ կամ ներկայացուցչի միջոցով, եթե դա համապատասխանում է համապատասխան իրավունքների և պարտականությունների բնույթին: Անչափահաս կամ անգործունակ տուժողի իրավունքները սույն օրենսգրքով սահմանված կարգով նրա փոխարեն իրականացնում է նրա օրինական ներկայացուցիչը»:

2. ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 77-րդ հոդվածի 4-րդ մասի 3-րդ պարբերություն. «4. Անգործունակ տուժողի, քաղաքացիական հայցվորի, կասկածյալի, մեղադրյալի օրինական ներկայացուցիչն իրավունք չունի դատավարությանը՝ իր կողմից ներկայացվող սահմանափակ գործունակ մասնակցի անունից՝ ... հաշտվել տուժողի, կասկածյալի, մեղադրյալի հետ»:

Սահմանադրական դատարանը երեխայի արտահայտվելու իրավունքի վերաբերյալ արձանագրել է, որ սահմանադիրը նման նորմով երեխային վերապահել է ոչ միայն իր կարծիքն ազատ արտահայտելու իրավունք, այլև նաև, ի թիվս այլնի, իրեն վերաբերող դատական գործընթացներում լսվելու իրավունք, լսվելու իրավունքի շրջանակներում՝ դատական մարմինների կողմից իր կարծիքը հաշվի առնելու իրավունք: Սահմանադրական դատարանը նշել է, որ որևէ տարիքային սահմանափակում այս իրավունքի իրականացման համար սահմանադիրը չի նախատեսել:

Դատարանը հատուկ շեշտել է, որ իրավակիրառ պրակտիկայում չպետք է փորձել երեխայի լավելու իրավունքը պայմանավորել տարիքային սահմանափակումով, ինչն ուղղակիորեն առկա չէ վեճի առարկա հողվածում և չի բխում ՀՀ Սահմանադրության 37-րդ հոդվածի պահանջներից: Վարույթն իրականացնող մարմինն է պարտավոր ապահովել երեխայի լավելու իրավունքի իրացումը՝ անկախ տարիքից, հաշվի առնել այն, և երեխայի առաջնահերթ շահերից որոշում կայացնել:

Սահմանադրությամբ ամրագրված այս սկզբունքի և ՀՀ սահմանադրական դատարանի ՍԴՈ-1333 որոշման մեջ արտահայտված իրավական դիրքորոշումների լույսի ներքո վերաբերելի օրենսդրության ուսումնասիրության արդյունքում նկատվում են մի շարք հիմնախնդիրներ, մասնավորապես ՀՀ ընտանեկան օրենսգրքում՝ խնդրո առարկա սկզբունքի իրացման տեսանկյունից, օրինակ 53-րդ հոդվածը ևս նախատեսում է որոշակի տարիքային սահմանափակում երեխայի՝ իրեն վերաբերող հարցերում կարծիք արտահայտելու իրավունքի առնչությամբ՝ սահմանելով տասը տարին՝ որպես տարիքային շեմ: Նույն պատճառաբանությամբ խնդրահարույց են նաև ՀՀ ընտանեկան օրենսգրքի 44-րդ հոդվածի 2-րդ և 3-րդ մասերի կանոնակարգումները. համաձայն 2-րդ մասի՝ տասը տարին լրացած երեխայի կարծիքը հաշվի առնելը պարտադիր է՝ կապված խղճի ազատության հետ, որոշակի միջոցառումներին մասնակցելու, արտադպրոցական կրթություն ստանալուց հրաժարվելու, ծնողներից որևէ մեկի հետ ապրելու, հարազատների հետ շփվելու, օրենքով նախատեսված այլ դեպքերում: Իսկ 3-րդ մասի համաձայն՝ սույն օրենսգրքով նախատեսված դեպքերում տասը տարին լրացած երեխայի վերաբերյալ խնամակալության և հոգաբարձության մարմինը կամ դատարանը կարող են որոշում ընդունել միայն նրա համաձայնությամբ:

Իսկ Սահմանադրական դատարանը, ՍԴՈ-1333 որոշման մեջ վերլուծելով քրեական, քաղաքացիական և վարչական

օրենսդրությունը, նշել է, որ ներկայումս մինչև տասնչորս տարեկան երեխաները ներառված են դատարանով անգործունակ ճանաչված անձանց հետ միևնույն կատեգորիայում:

ՀՀ Սահմանադրության և ընթացիկ օրենսդրության միջև նման հակասությունը բնականաբար պայմանավորված է Սահմանադրության մեջ լսվելու իրավունքի՝ դրույթի նոր ամրագրմամբ, որը չի ենթադրում տարիքային որևէ սահմանափակման հնարավորություն:

ՀՀ Սահմանադրության 37-րդ հոդվածի 2-րդ մասով նախատեսված սկզբունքը երեխայի լավագույն շահի պաշտպանության սկզբունքն է, համաձայն որի՝ երեխայի վերաբերյալ բոլոր որոշումներն ընդունելիս պետք է ելնել՝ երեխայի շահերից և նախընտրությունը տալ հնարավոր և թույլատրելի լուծումներից այն տարբերակին, որն առավելապես է պաշտպանում երեխայի շահերը: Այս սկզբունքը բխում է թե՛ Երեխայի իրավունքների մասին կոնվենցիայից, թե՛ ՄԻԵԴ-ի նախադեպային իրավունքից, որն իր մի շարք որոշումներում գործի լուծումը պայմանավորել է հենց այս սկզբունքով³⁵: ՄԻԵԴ-ն այս սկզբունքը բխեցնում է ՄԻԵԿ-ի 8-րդ հոդվածից՝ մասնավոր և ընտանեկան կյանքի անձեռնմխելիության իրավունքից:

Երեխայի շահերից ելնելով որոշումներ ընդունելու պահանջ նախատեսված է եղել ՀՀ ընտանեկան օրենսգրքում նաև մինչև սահմանադրական փոփոխությունները: Օրինակ, ՀՀ ընտանեկան օրենսգրքի 53-րդ հոդվածով նախատեսված է, որ «Ծնողների՝ միմյանցից առանձին ապրելու դեպքում երեխաների բնակության վայրը որոշվում է ծնողների համաձայնությամբ: Համաձայնության բացակայության դեպքում ծնողների միջև վեճը լուծում է դատարանը՝ ելնելով երեխաների շահերից»: Այս դրույթի սահմանադրականության հարցը նույնպես քննության է առնվել ՀՀ Սահմանադրական դատարանում: Դիմողի փաստարկը սույն

³⁵ Տե՛ս, օրինակ N.Ts.v. Georgia (no. 71776/12).

գործով վերաբերել է այս արտահայտության՝ իրավական որոշակիության սկզբունքը խախտելուն, այն առումով, որ որևէ իրավական ակտով նախատեսված չէ «երեխայի շահ»-ի բովանդակությունը: ՀՀ Սահմանադրական դատարանն իր ՄԴՌ-919 որոշման մեջ ամրագրել է, որ «Սահմանադրական դատարանը, վերահաստատելով իր ՄԴՌ-747 և ՄԴՌ-780 որոշումներում ամրագրված իրավական դիրքորոշումները, սույն գործով ևս ընդգծում է, որ օրենքներում օգտագործվող առանձին հասկացություններ չեն կարող ինքնաբավ լինել: Դրանց բովանդակությունը, բնորոշ հատկանիշների շրջանակը ճշգրտվում են ոչ միայն օրինաստեղծ գործունեության արդյունքում, այլ նաև դատական պրակտիկայում: Տվյալ դեպքում խոսքը վերաբերում է ՀՀ ընտանեկան օրենսգրքի 53-րդ հոդվածի 3-րդ մասում օգտագործված՝ «երեխաների շահեր» հասկացությանը և դրա բնորոշ հատկանիշների բովանդակության բացահայտմանը: Ընդ որում, նշված հասկացությունը ենթակա է գնահատման յուրաքանչյուր կոնկրետ դեպքում՝ ելնելով տվյալ գործի բոլոր փաստական հանգամանքների համադրված վերլուծությունից»: Միաժամանակ Սահմանադրական դատարանն արձանագրել է, որ «ՀՀ Սահմանադրության 36-րդ հոդվածի համաձայն երեխաների դաստիարակության, առողջության, լիարժեք ու ներդաշնակ զարգացման համար հոգ տանելը ծնողների իրավունքն ու պարտականությունն է: Սահմանադրաիրավական այս պահանջի իրացմանն է ուղղված ՀՀ ընտանեկան օրենսգրքի՝ սույն գործով վիճարկվող նորմը: ՀՀ ընտանեկան օրենսգրքի 53-րդ հոդվածի 3-րդ մասի դրույթների վերլուծությունից ելնելով, մասնավորապես, հիմք ընդունելով վիճարկվող դրույթներում «ընդ որում» և «և այլն» բառակապակցությունների առկայությունը, սահմանադրական դատարանն արձանագրում է, որ վիճարկվող դրույթներում «ընդ որում» բառակապակցությունից հետո ամրագրված պայմանները, այն է՝ «երեխայի կապվածությունը ծնողներից յուրաքանչյուրի, քույրերի ու եղբայրների հետ,

երեխայի տարիքը, ծնողների բարոյական և անձնական այլ հատկանիշները, ծնողներից յուրաքանչյուրի և երեխայի միջև գոյություն ունեցող հարաբերությունները, երեխայի դաստիարակության ու զարգացման համար պայմաններ ստեղծելու հնարավորությունը (ծնողների գործունեության (աշխատանքի) բնույթը, նրանց գույքային ու ընտանեկան դրությունն)» այն նվազագույն պայմաններն են, որոնք ճշգրտում և բացահայտում են վիճարկվող դրույթներում «երեխաների շահերից» հասկացության բովանդակությունը, բնորոշ հատկանիշների շրջանակը: Ընդ որում, վերը նշված պայմանները սպառնիչ չեն, և երեխայի շահը գնահատելիս օրենսդիրը դատարանների հայեցողությանն է վերապահում նաև այլ պայմաններ հաշվի առնելը»:

Այս սկզբունքին ՀՀ Սահմանադրական դատարանն անդրադարձել է նաև վերոնշյալ ՄԴՈ-1133 որոշմամբ, մասնավորապես Դատարանը նշել է, որ ՀՀ Սահմանադրության 37-րդ հոդվածի 2-րդ մասը հանրային իշխանության վրա դնում է հստակ պարտավորություն՝ առաջնահերթ ուշադրություն արժանացնել երեխայի շահերին՝ նրան վերաբերող հարցերում: Հետևաբար, սահմանադրի նպատակն է երեխային վերաբերող հարցերում տարբեր շահերի առկայության դեպքում առաջնահերթ պաշտպանել երեխայի շահերը, այնուհետև՝ առկա մյուս շահերը, իսկ այդ շահերի հակասության դեպքում հանրային իշխանությունը պարտավոր է պաշտպանել երեխայի շահերը:

Կարևոր է այն հանգամանքը, որ Սահմանադրական դատարանն ընդգծել է, որ ՀՀ Սահմանադրության 3-րդ հոդվածի ուժով երեխայի լավելու իրավունքը և լավագույն շահով առաջնորդվելու իրավունքները գործում են անմիջականորեն, և դատական պրակտիկան պարտավոր է առաջնորդվել այդ իրավունքներով:

Անշուշտ, ՀՀ Սահմանադրությամբ ամրագրված այլ իրավունքները ևս, ներառյալ երեխայի իրավունքները, ենթակա են

նման պաշտպանության՝ Սահմանադրության նույն հոդվածի ուժով, պարզապես Սահմանադրական դատարանն արտահայտել է այդ դիրքորոշումը, քանի որ քննության է առել հենց այդ երկու իրավունքների հետ կապված հիմնախնդիրները:

ՀՀ Սահմանադրության 37-րդ հոդվածի 3-րդ մասով նախատեսված սկզբունքն առավելապես վերաբերում է անչափահասների նկատմամբ արդարադատության իրականացմանը, մասնավորապես, երբ երեխայի նկատմամբ կիրառվել է կալանավորում կամ կրում է պատիժ՝ ազատագրկման տեսքով: Նման պայմաններում երեխան պետք է հնարավորություն ունենա շփվելու իր ծնողների հետ:

Ինչպես նշվեց, Կոմիտեն նույնիսկ պահանջում է, որ այս սկզբունքի ներպետական իրագործման համար համապատասխան մարմիններն ուղարկեն երեխային իր ընտանիքի բնակության վայրին առավելապես մոտ ազատագրկման վայր: Նման իրավունքի սահմափակման միակ թույլատրելի դեպքը երեխայի լավագույն շահի պաշտպանությունն է: Այս իրավունքի շրջանակներում երեխան ոչ միայն իր ընտանիքի անդամների հետ տեսակցության իրավունք ունի, այլև ինքը նրանց այցելության իրավունք ունի: Այս իրավունքի իրականացման կարգն ու պայմանները ենթակա են սահմանման օրենսդրի կողմից:

ՀՀ Սահմանադրությունը դրսևորել է հատուկ վերաբերմունք առանց ծնողական խնամքի մնացած երեխաների առնչությամբ՝ նույն հոդվածով սահմանելով, որ առանց ծնողական խնամքի մնացած երեխաները պետության հոգածության և պաշտպանության ներքո են: Սա նշանակում է պետության վրա դրված անմիջական պարտավորություն ձևավորելու և մշակելու համապատասխան ծրագրեր և ինստիտուտներ, որոնք թե՛ վերահսկողություն կիրականացնեն առանց ծնողական խնամքի մնացած երեխաների՝ նման հովանավորության տակ վերցնելու նկատմամբ, թե՛ անմիջականորեն պատասխանատվություն կկրեն

նման հոգածության համար: ՀՀ ընտանեկան օրենսգրքի 6-րդ բաժինն ամբողջությամբ նվիրված է առանց ծնողական խնամքի մնացած երեխաների իրավունքների պաշտպանության կանոնակարգմանը:

Երեխաների իրավունքների պաշտպանության տեսանկյունից կարելի է նշել նաև այն իրավունքները, որոնք նախատեսված էին ՀՀ Սահմանադրությամբ մինչև սահմանադրական փոփոխությունները, ինչպիսիք են, օրինակ, երեխայի աշխատանքի իրավունքը, ինչը գործող Սահմանադրությամբ ևս ծագում է 16 տարեկանից, իսկ մինչև այդ տարիքը երեխային մշտական հիմունքներով աշխատանքի ընդունելն արգելվում է: Սահմանադրությունը կարգավորում է նաև ծնող-երեխա հարաբերությունները, մասնավորապես 36-րդ հոդվածը սահմանում է, որ ծնողներն իրավունք ունեն և պարտավոր են հոգ տանել իրենց երեխաների դաստիարակության, կրթության, առողջության, լիարժեք ու ներդաշնակ զարգացման մասին: Ծնողական իրավունքներից զրկելը կամ դրանց սահմանափակումը կարող է կատարվել միայն օրենքով, դատարանի որոշմամբ՝ երեխայի կենսական շահերն ապահովելու նպատակով:

ՀՀ Սահմանադրությունն անդրադառնում է նաև երեխաների քաղաքացիության հարցին, մասնավորապես 47-րդ հոդվածն ամրագրում է, որ ՀՀ քաղաքացիներից ծնված երեխան ՀՀ քաղաքացի է: Յուրաքանչյուր երեխա, որի ծնողներից մեկը ՀՀ քաղաքացի է, ունի ՀՀ քաղաքացիություն ձեռք բերելու իրավունք:

Երեխայի իրավունքների պաշտպանության և ներդաշնակ զարգացման ապահովման տեսանկյունից կարևորվում է նաև ընտանիքին նվիրված կանոնակարգումը: ՀՀ Սահմանադրության 16-րդ հոդվածն ամրագրում է ընտանիքի պաշտպանությունը և հռչակում «Ընտանիքը, որպես հասարակության բնական և հիմնական բջիջ, բնակչության պահպանման և վերարտադրման հիմք»: Առանց որևէ կասկածի, երեխայի բնականոն զարգացումը,

որի պայմաններում կարող են երաշխավորվել նրա հիմնական իրավունքները, առավելագույնս հնարավոր է ընտանիքի շրջանակներում, որը, ըստ Սահմանադրության, հասարակության վերարտադրությունն ապահովող ընտանիքն է, այսինքն՝ կնոջ և տղամարդու միասնությունից կազմված ընտանիքը, որի պայմաններում է բացառապես հնարավոր երեխայի առողջ և ներդաշնակ զարգացումը: Պետությունը նույն հոդվածով ընտանիքը, մայրությունն ու մանկությունը վերցնում է իր հատուկ հովանավորության ներքո:

ՀՀ Սահմանադրությունն ամրագրում է երեխայի իրավունքների պաշտպանության այլ երաշխիքներ, մասնավորապես 86-րդ հոդվածով նախատեսված տնտեսական, սոցիալական և մշակութային ոլորտներում պետական քաղաքականության հիմնական ուղղությունների թվին Սահմանադրությունը դասում է նաև «երեխաների անհատականության լիակատար և բազմակողմանի զարգացման համար բարենպաստ պայմանների ստեղծումը»: Հաջորդ հոդվածով նախատեսվում է, որ պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմիններն իրենց իրավասությունների և հնարավորությունների շրջանակում պարտավոր են իրագործել Սահմանադրության 86-րդ հոդվածով սահմանված նպատակները:

Երեխայի բազմակողմանի զարգացման իրավունքի երաշխավորման համար անհրաժեշտ է երեխայի բոլոր՝ քաղաքացիական, սոցիալական, տնտեսական և մշակութային իրավունքների պաշտպանություն: Թերևս, տնտեսական, սոցիալական և մշակութային իրավունքների պաշտպանությունը և համապատասխան երաշխիքների ապահովումը պայմանավորված է պետության ֆինանսական և տնտեսական հնարավորություններով: Այս դրույթը պայմանավորված է սոցիալական, տնտեսական և մշակութային իրավունքների երաշխավորման առանձառնատկությունով, որը բխում է միջազգային իրավունքից, մասնավորապես Տնտեսական,

սոցիալական և մշակութային իրավունքների մասին միջազգային դաշնագրի 2-րդ հոդվածը նախատեսում է, որ սույն Դաշնագրի մասնակից յուրաքանչյուր պետություն պարտավորվում է իր ունեցած ռեսուրսների առավելագույն սահմաններում, անհատապես և միջազգային օգնության ու համագործակցության միջոցով, ձեռնարկել միջոցներ, մասնավորապես, տնտեսական և տեխնիկական բնագավառներում, առաջադիմորեն հասնելու համար սույն Դաշնագրում ճանաչվող իրավունքների լիարժեք իրականացմանը՝ բոլոր պատշաճ միջոցներով, ներառյալ, մասնավորապես, օրենսդրական միջոցների ընդունմամբ:

Այստեղ նպատակահարմար է ընդգծել այն հանգամանքը, որ թերևս այս իրավունքների իրագործումը պայմանավորված է պետության ունեցած ռեսուրսներով, այնուհանդերձ պետությունները կրում են պարտավորություն ապահովելու այդ իրավունքների պաշտպանության զարգացում, քանզի միջազգային իրավունքից բխում է պարտավորություն՝ «առաջադիմորեն հասնելու համար սույն Դաշնագրում ճանաչվող իրավունքների լիարժեք իրականացմանը»: Հետևաբար, ինչպես ընդհանուր սոցիալական, տնտեսական և մշակութային իրավունքները, այնպես էլ երեխայի բազմակողմանի զարգացման անհրաժեշտ համապատասխան իրավունքների պաշտպանությունը տնտեսական, սոցիալական և մշակութային ոլորտներում ենթակա է անընդհատ առաջադիմության: Բացի այդ, հարկ է նշել, որ երեխայի բազմակողմանի զարգացումը ենթադրում է ոչ միայն տնտեսական, սոցիալական և մշակութային իրավունքների երաշխավորում, այլ նաև քաղաքացիական իրավունքների պաշտպանություն, որոնց պաշտպանությունը պետության ռեսուրսներից կախվածության մեջ չի դրվում: Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների մասին միջազգային դաշնագրի 2-րդ հոդվածով պետությունները պարտավորվում են պաշտպանել և երաշխավորել իրենց տարածքում և իրենց իրավասության ներքո

գտնվող բոլոր անձանց՝ Դաշնագրով նախատեսված իրավունքները առանց որևէ խտրականության:

Հարկ է նաև նշել, որ ՀՀ Սահմանադրությամբ նախատեսված մյուս բոլոր իրավունքները, անշուշտ, ևս տարածվում են երեխաների վրա, բացառությամբ այն իրավունքների, որոնց իրականացման համար նախատեսվում են տարիքային սահմանափակումներ, օրինակ մի շարք քաղաքական իրավունքների իրականացման դեպքում:

Երեխայի իրավունքների երաշխավորման տեսանկյունից հատկանշական է նաև ՀՀ Սահմանադրության՝ «Հիմնական իրավունքների և ազատությունների իրականացման կազմակերպական կառուցակարգերը և ընթացակարգերը» վերտառությամբ 75-րդ հոդվածը, որն ամրագրում է, որ հիմնական իրավունքները և ազատությունները կարգավորելիս օրենքները սահմանում են այդ իրավունքների և ազատությունների արդյունավետ իրականացման համար անհրաժեշտ կազմակերպական կառուցակարգեր և ընթացակարգեր: Սույն պահանջը վերաբերում է նաև երեխայի՝ ՀՀ Սահմանադրությամբ նախատեսված իրավունքներին:

Երեխայի իրավունքների պաշտպանության տեսանկյունից հատկանշական է, որ ՀՀ Սահմանադրության 37-րդ հոդվածը չի նախատեսում դրանց սահմանափակման դեպքեր, միայն 3-րդ սկզբունքի պարագայում նախատեսում է ծնողների հետ շփման իրավունքի սահմանափակման հնարավորությունը, այն էլ բացառապես՝ ելնելով երեխայի շահերից: Երեխայի՝ այս հոդվածով երաշխավորված իրավունքները ենթակա չեն սահմանափակման նաև արտակարգ և ռազմական իրավիճակում: ՀՀ Սահմանադրության «Հիմնական իրավունքների և ազատությունների սահմանափակումներն արտակարգ կամ ռազմական դրության ժամանակ» վերտառությամբ 76-րդ հոդվածը ռազմական և արտակարգ իրավիճակում սահմանափակման ոչ

ենթակա իրավունքների թվին է դասոււմ Սահմանադրության 37-րդ հոդվածով նախատեսված երեխայի իրավունքները:

ՍՏՈՒԳԻՉ ՀԱՐՑԵՐ

1. Ինչպիսի՞ն է երեխայի սահմանադրաիրավական պաշտպանության ընդհանուր բնութագիրը:
2. Որո՞նք են մարդու իրավունքների հիմնարար սահմանադրաիրավարական սկզբունքները:
3. Ի՞նչ հատուկ իրավունքներ ունի երեխան՝ ըստ ՀՀ Սահմանադրության 37-րդ հոդվածի:
4. Ի՞նչ այլ սահմանադրական իրավունքներ ունի երեխան:
5. ՀՀ սահմանադրական դատարանի նախադեպային իրավունքում ի՞նչ հիմնական իրավական դիրքորոշումներ են առկա երեխայի իրավունքների պաշտպանության առնչությամբ:

ԳԼՈՒԽ 3. ԾՆՈՂԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐՈՒՑ ԶՐԿԵԼԸ ԵՎ ԾՆՈՂԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐՈՒ ՍԱՀՄԱՆԱՓԱԿՈՒՄԸ

Երեխայի իրավունքների առաջնային պաշտպանությունն իրականացվում է ընտանիքի շրջանակներում: Դժբախտաբար, երբեմն երեխաների իրավունքների խախտումը կարող է տեղ գտնել նույնպես ընտանիքի շրջանակներում: Նման իրավիճակներից երեխաներին պաշտպանելու համար պետությունը պարտավոր է ձեռնարկել համապատասխան միջոցներ՝ երեխայի իրավունքների խախտումը կանխելու և երեխայի համար բարենպաստ պայմաններ ապահովելու ուղղությամբ: Նման իրավիճակում առաջ է գալիս ընտանեկան պատասխանատվության հարցը, որը քննարկման առարկա է դարձել մասնագիտական գրականության շրջանակներում: Այսպիսով, օրինակ Վ. Ուկոլովան և Տ. Կրասնովան գտնում են, որ ընտանեկան-իրավական պատասխանատվությունը հանդիսանում է պատասխանատու անձանց երեխային անձամբ դաստիարակելուց ազատելը, որն արտահայտվում է տարբեր ձևերով՝ կախված դաստիարակության կապակցությամբ ծագող իրավահարաբերության հիմքից³⁶: Ի.Ն. Գլինվինսկայան չի սահմանափակում ընտանեկան պատասխանատվությունը բացառապես երեխաների հանդեպ բացասական վերաբերմունքի հետևանքով դաստիարակությունից ծնողների հեռացմամբ, այլ գտնում է, որ ընտանեկան իրավունքում պատասխանատվությունը կանխարգելիչ բնույթի իրավական ինստիտուտ է, որի շրջանակներում իրականացվում է իրավունքների պաշտպանություն և իրացվում են սանկցիայով նախատեսված բացասական հետևանքներն իրավախախտի նկատմամբ³⁷: Մեկ այլ

³⁶Տե՛ս, Уколова В., Краснова Т., Проблемы правовой регламентации лишения родительских прав как крайней меры ответственности родителей, Вестник Тюменского государственного университета. Социально-экономические и правовые исследования, 2012, № 3, էջ145:

³⁷ Տե՛ս, նույնը

հեղինակ՝ Տ.Վ. Շերշենը ևս սահմանափակում է ընտանեկան պատասխանատվությունը ծնողական իրավունքներից զրկելու և ծնողական իրավունքների սահմանափակման ինստիտուտներով՝ նշելով, որ առաջատար դասագրքերում ընտանեկան պատասխանատվությունը քննարկվում է հենց այս հիմնահարցերի համատեքստում³⁸։ Առանց մանրամասնելու մասնագիտական գրականության մեջ առկա ընտանեկան պատասխանատվության ձևակերպումները և առկա մոտեցումները, նշենք, որ սույն գլխի շրջանակներում քննարկվելու է ընտանեկան պատասխանատվությունը ծնողներին երեխաների դաստիարակումից հեռացնելու համատեքստում՝ որպես բացասական հետևանքների առաջացում օրենքով նախատեսված հիմքերի առկայության դեպքում։

ՀՀ Սահմանադրության՝ «Ծնողական իրավունքները և պարտականությունները» վերտառությամբ 36-րդ հոդվածի 2-րդ մասով ամրագրվում է, որ ծնողական իրավունքներից զրկելը կամ դրանց սահմանափակումը կարող է կատարվել միայն օրենքով, դատարանի որոշմամբ՝ երեխայի կենսական շահերն ապահովելու նպատակով։

ՀՀ Սահմանադրության նշված հոդվածի իրացման օրենսդրական կանոնակարգումները նախատեսված են ՀՀ ընտանեկան օրենսգրքով։

ՀՀ ընտանեկան օրենսգրքի 59-61-րդ հոդվածներն ամրագրում են ծնողական իրավունքներից զրկման ինստիտուտը։ Ինչպես նշում է Լ.Դ. Լադոչկինան «Ծնողական իրավունքներից զրկումն ընտանեկան-իրավական պատասխանատվության ամենախիստ ձևն է»³⁹։

³⁸Տե՛ս, Т.В. Шершень. Проблемы ответственности в современном российском семейном праве, <http://www.justicemaker.ru/view-article.php?id=18&art=617>

³⁹Տե՛ս, Л.В. Ладочкина. Лишение и восстановление родительских прав// Вестник Саратовской государственной юридической академии, 2014, № 3(98), էջ 91։

Այսպիսով, ՀՀ ընտանեկան օրենսգրքի 59-րդ հոդվածը ամրագրում է ծնողական իրավունքներից զրկելու հիմքերը, որոնք հանգում են հետևյալին.

ա) Չարամտորեն խուսափում են ծնողական պարտականությունները կատարելուց, ընդ որում՝ ալիմենտ վճարելուց:

Ծնողական պարտականությունների վերաբերյալ ՀՀ Սահմանադրության 36-րդ հոդվածի 1-ին մասն ամրագրում է, որ ծնողներն իրավունք ունեն և պարտավոր են հոգ տանել իրենց երեխաների դաստիարակության, կրթության, առողջության, լիարժեք ու ներդաշնակ զարգացման մասին: Ծնողական պարտականությունների մասին դրույթներ է նախատեսում նաև ՀՀ ընտանեկան օրենսգիրքը, մասնավորապես 51-րդ հոդվածը, համաձայն որի՝ 1. Ծնողներն իրավունք ունեն և պարտավոր են դաստիարակելու իրենց երեխաներին: Ծնողները պատասխանատվություն են կրում իրենց երեխաների դաստիարակության և զարգացման համար: Նրանք պարտավոր են հոգ տանել իրենց երեխաների առողջության, ֆիզիկական, հոգեկան, հոգևոր և բարոյական զարգացման մասին: 52-րդ հոդվածով պարտավորվում են երաշխավորել իրենց երեխաների իրավունքների և օրինական շահերի պաշտպանությունը, 68-րդ հոդվածով պարտավորվում են պահել իրենց երեխաներին: Այսպիսով, նշված պարտականությունների կատարումից չարամտորեն խուսափելը ծնողական իրավունքներից զրկելու առաջին հիմքն է:

Հաջորդ հիմքերն են.

բ) առանց հարգելի պատճառների հրաժարվում են վերցնել իրենց երեխային ծննդատնից կամ բժշկական այլ կազմակերպությունից, ինչպես նաև դաստիարակչական, ազգաբնակչության սոցիալական պաշտպանության կամ նմանատիպ այլ կազմակերպություններից:

Ծնողների կողմից իրենց երեխաներին նման հաստատություններում լքելը վկայում է ծնողի՝ երեխայի մասին հոգ տանելու ցանկության բացակայության մասին, այն պայմաններում, երբ երեխայի համար հոգածությունը ծնողի առաջին պարտականությունն է: Հետևաբար, տրամաբանական է ծնողի նման բացասական վարքագիծը ծնողական իրավունքներից զրկելու հիմք գնահատելը:

զ) Չարաշահում են իրենց ծնողական իրավունքները, ընդ որում՝ իրենց հակաբարոյական վարքագծով վնասակար ազդեցություն են գործում երեխաների վրա:

Այս հիմքը որոշիչ է այն դեպքում, երբ ծնողներն իրենց ծնողական իրավունքներն իրականացնում են՝ ի վնաս երեխայի շահերի, օրինակ՝ առանց երեխայի շահերը հաշվի առնելու տնօրինում են նրան պատկանող ֆինանսական միջոցներ, մղում են հակաբարոյական վարքագծի, խոչընդոտում են երեխայի իրավունքների իրացմանը և այլն: Այս կետով ծնողական իրավունքներից զրկելու համար բավարար է նաև ծնողի/ների կողմից հակաբարոյական վարքագծի դրսևորումը, որը կարող է վնասակար ազդեցություն ունենալ երեխայի վրա, քանզի հայտնի է, որ երեխաները առավելապես կրկնօրինակում են ծնողների վարքագիծը, հետևապես կարող են դառնալ պոտենցիալ իրավախախտներ: Նման հակաբարոյական վարքագիծը կարող է նաև հոգեբանական խնդիրներ առաջացնել երեխայի մոտ՝ խոչընդոտելով երեխայի առողջ զարգացման հնարավորությունը:

դ) Դաժանաբար են վարվում երեխաների հետ, ընդ որում՝ ֆիզիկական կամ հոգեկան բռնություն են գործադրում նրանց հանդեպ, ոտնձգում են նրանց սեռական անձեռնմխելիությունը:

Երեխայի հանդեպ դաժան վերաբերմունքը կարող է հիմք հանդիսանալ ծնողների քրեական պատասխանատվության համար, եթե դրանում առկա են ՀՀ քրեական օրենսգրքով նախատեսված որևէ վերաբերելի արարքի հանցակազմի տարրերը: Իսկ սեռական անձեռնմխելիության դեմ ուղղված

հանցագործություններն անմիջականորեն ամրագրված են օրենսգրքի 18-րդ գլխում: Հարկ է նշել, որ պարտադիր չէ, որ հոգեկան, ֆիզիկական բռնությունը կամ սեռական անձեռնմխելիությունը ոտնձգելը իրենց ծանրությամբ որակվեն ՀՀ քրեական օրենսգրքով նախատեսված հանցագործություն՝ միայն այդ դեպքում ծնողական իրավունքներից զրկելու հիմք դառնալու համար: Ցանկացած նման բռնությունը, որն իր ծանրությամբ հանցագործություն չի որակվի, օրինակ՝ երեխայի նկատմամբ հեզնական վերաբերմունքը, երեխայի կենսական կարիքները դիտավորությամբ չհոգալը, երեխայի նկատմամբ դրսևորած ցանկացած նվաստացուցիչ և անմարդկային վերաբերմունքը, նույնպես կարող է հիմք հանդիսանալ ծնողական իրավունքներից զրկման համար: Ըստ էության, այս կետով երաշխավորվում է երեխայի արժանապատվության նկատմամբ ցանկացած միջամտությունը:

ե) Տառապում են քրոնիկ ալկոհոլամոլությամբ կամ թմրամոլությամբ, թունամոլությամբ:

Ծնողների մոտ նման հիվանդության բացահայտումը հիմք է նրանց ծնողական իրավունքներից զրկելու համար: Նման հիվանդության առկայությունն արդեն բավարար է նման խիստ միջոցների դիմելու համար, քանզի նման իրավիճակում ծնողը չի կարող երաշխավորել բարեկեցիկ պայմաններ երեխայի անվտանգ և առողջ զարգացման համար: Նման հիվանդության առկայության պայմաններում անմիջական վտանգ է ստեղծվում երեխայի հոգեկան և ֆիզիկական անձեռնմխելիության խախտման համար, ինչպես նաև նրա նկատմամբ հանցագործություն կատարելու համար:

զ) Իրենց երեխաների դեմ կատարել են դիտավորյալ հանցագործություն:

ՀՀ ընտանեկան օրենսգրքի այս կետով ծնողական իրավունքներից զրկումը պայմանավորվում է երեխայի նկատմամբ կատարված հանցագործության մեղքի ձևով: Առանց մանրամասն

քննարկելու մեղքի ինստիտուտի հիմնախնդիրները և դրա մեկնաբանության զանազան տարբերակները, այստեղ նշենք միայն, որ հաճախ մեղքը դիտարկվում է որպես անձի հոգեբանական վերաբերմունքն իր կողմից կատարված հանրային վտանգավոր արարքի և դրա հետևանքների նկատմամբ⁴⁰: ՀՀ ընտանեկան օրենսգրքի այս կետով նախատեսվում է երեխայի նկատմամբ հանցագործության «դիտավորությամբ» կատարումը՝ որպես ծնողական իրավունքներից զրկման հիմք: ՀՀ քրեական օրենսգրքով նախատեսվում է թե՛ «հանցագործության» հասկացությունը, թե՛ դիտավորության՝ որպես մեղքի ձևի հասկացությունը, մասնավորապես ՀՀ քրեական օրենսգրքի 18-րդ հոդվածի համաձայն՝ 1. Հանցագործություն է համարվում մեղավորությամբ կատարված՝ հանրության համար վտանգավոր այն արարքը, որը նախատեսված է սույն օրենսգրքով: 2. Հանցագործություն չի համարվում այն գործողությունը կամ անգործությունը, որը թեև ձևականորեն պարունակում է սույն օրենսգրքով նախատեսված որևէ արարքի հատկանիշներ, սակայն իր նվազ կարևորության պատճառով հասարակական վտանգավորություն չի ներկայացնում, այսինքն՝ ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձին, հասարակությանը կամ պետությանը էական վնաս չի պատճառել և չէր կարող պատճառել: Օրենսգրքի 29-րդ հոդվածը տարբերակում է դիտավորության երկու ձև՝ ուղղակի և անուղղակի, այնուհանդերձ ՀՀ ընտանեկան օրենսգիրքը երկուսի առկայությունն էլ գնահատում է որպես ծնողական իրավունքներից զրկման հիմք: Օրենսգրքի 29-րդ հոդվածը նախատեսում է, որ «հանցանքը համարվում է ուղղակի դիտավորությամբ կատարված, եթե անձը գիտակցել է իր գործողության (անգործության)՝ հանրության համար վտանգավոր բնույթը, նախատեսել է հանրության համար դրա վտանգավոր

⁴⁰Տե՛ս, Э.Ю. Латыпова, Развитие понятия «вина» в российском уголовном праве, Марийский юридический вестник, 2007 , էջ 115:

հետևանքները և ցանկացել է դրանց վրա հասնելը: Հանցանքը համարվում է անուղղակի դիտավորությամբ կատարված, եթե անձը գիտակցել է իր գործողության (անգործության)՝ հանրության համար վտանգավոր բնույթը, նախատեսել է հանրության համար վտանգավոր հետևանքների առաջացման հնարավորությունը, չի ցանկացել այդ հետևանքները, բայց գիտակցաբար թույլ է տվել դրանք»:

ՀՀ Սահմանադրության 36-րդ հոդվածն ամրագրում է, որ ծնողական իրավունքներից զրկելը կամ դրանց սահմանափակումը կարող է կատարվել միայն օրենքով, դատարանի որոշմամբ՝ երեխայի կենսական շահերն ապահովելու նպատակով: ՀՀ ընտանեկան օրենսգրքի 60-րդ հոդվածի 1-ին մասը նախատեսում է այդ կարգը, սահմանելով, որ ծնողական իրավունքներից զրկելը կատարվում է դատական կարգով:

Ծնողական իրավունքներից զրկելու վերաբերյալ գործերը քննվում են ծնողներից մեկի (օրինական ներկայացուցչի), ինչպես նաև այն մարմինների ու կազմակերպությունների (խնամակալության և հոգաբարձության մարմինների, որբ երեխաների և առանց ծնողական խնամքի մնացած երեխաների համար նախատեսված կազմակերպությունների և այլնի) դիմումի հիման վրա, որոնց վրա դրված են երեխաների իրավունքների պաշտպանության պարտականությունները:

Ծնողական իրավունքներից զրկելու մասին գործերը քննվում են խնամակալության և հոգաբարձության մարմնի պարտադիր մասնակցությամբ:

Եթե դատարանը ծնողական իրավունքներից զրկելու գործը քննելիս ծնողների կամ նրանցից մեկի գործողություններում հայտնաբերում է քրեորեն պատժելի արարքի հատկանիշներ, ապա այդ մասին պարտավոր է տեղեկացնել համապատասխան իրավասու մարմիններին:

Ծնողական իրավունքներից զրկելու մասին դատարանի վճիռն օրինական ուժի մեջ մտնելու պահից երեք օրվա ընթացքում

դատարանը պարտավոր է այդ վճռի քաղվածքն ուղարկել երեխայի ծննդի պետական գրանցման վայրի քաղաքացիական կացության ակտերի պետական գրանցում իրականացնող մարմին:

Հատուկ ուշադրության են արժանի ծնողական իրավունքներից զրկելու հետևանքները, մասնավորապես ծնողական իրավունքներից զրկված ծնողները կորցնում են այն երեխայի հետ ազգակցության փաստի վրա հիմնված բոլոր իրավունքները, որի նկատմամբ ծնողական իրավունքներից նրանք զրկվել են (ընդ որում՝ նրանցից ապրուստի միջոց ստանալու, ինչպես նաև երեխաներ ունեցող քաղաքացիների համար սահմանված արտոնությունների ու պետական նպաստների իրավունքները): Ծնողական իրավունքներից զրկելը ծնողներին չի ազատում իրենց երեխայի ապրուստը հոգալու պարտականությունից: Երեխայի և ծնողական իրավունքներից զրկված ծնողների կամ նրանցից մեկի հետագայում համատեղ ապրելու մասին հարցը լուծվում է դատական կարգով: Ծնողներին կամ նրանցից մեկին ծնողական իրավունքներից զրկելու դեպքում երեխան պահպանում է բնակելի տարածության սեփականության կամ բնակելի տարածության օգտագործման իր իրավունքը, իսկ բնակելի տարածության բացակայության դեպքում՝ բնակարանային օրենսդրությանը համապատասխան՝ բնակելի տարածություն ստանալու իրավունքը, ինչպես նաև ծնողների և այլ ազգականների հետ ազգակցականության կապի վրա հիմնված գույքային իրավունքները (ընդ որում՝ ժառանգություն ստանալու իրավունքը):

Եթե անհնարին է երեխային հանձնել մյուս ծնողին, կամ երկու ծնողներն էլ ծնողական իրավունքներից զրկվել են, ապա նա հանձնվում է խնամակալության և հոգաբարձության մարմնի խնամքին:

Ծնողներին կամ նրանցից մեկին ծնողական իրավունքներից զրկելու դեպքում երեխային որդեգրել թույլատրվում է ոչ շուտ, քան ծնողական իրավունքներից զրկելու մասին դատարանի վճիռն օրինական ուժի մեջ մտնելու պահից վեց ամիս հետո:

Օրենսգիրքը նախատեսում է նաև ծնողական իրավունքների սահմանափակման հնարավորություն, եթե երեխային ծնողների կամ նրանցից մեկի հետ թողնելը նրա համար վտանգավոր է ծնողներից կամ նրանցից մեկից անկախ հանգամանքներից (հոգեկան կամ այլ քրոնիկ հիվանդություն, ծանր հանգամանքների առկայություն և այլն): Օրինակ, ծնողների կրոնական համոզմունքները, որոնք կարող են բացասաբար ազդել երեխայի վրա, քննարկվել են այս համատեքստում, դատական պրակտիկայում (Քաղաքացիական գործ թիվ ԵԱԴԴ/1513/02/08, 2011թ.): Մեկ այլ գործով՝ Քաղաքացիական գործ թիվ ԵԱՔԴ/1095/02/08, 2009թ., հորեղբոր կողմից երեխայի մոր սպանության արդյունքում երեխայի հոր ծնողական իրավունքները սահմանափակվել են: Վճռաբեկ դատարանը բեկանել է ստորադաս դատարանի դատական ակտը և ուղարկել այն նոր քննության՝ այն պատճառաբանությամբ, որ «Վճռաբեկ դատարանն արձանագրում է, որ Վերաքննիչ դատարանը հաշվի չի առել, որ Դատարանը Ռազմիկ Հարությունյանի եղբոր կողմից Ռազմիկ Հարությունյանի առաջին կնոջ՝ Լուիզա Հարությունյանի մոր սպանությունը դիտել է ծանր հանգամանքի առկայություն: Մինչդեռ, սույն գործի փաստերի համաձայն՝ Լիաննա Ավետիսյանին սպանել է Գրիգոր Հարությունյանը՝ Ռազմիկ Հարությունյանի եղբայրը, հետևաբար վերջինիս ծնողական իրավունքները չեն կարող սահմանափակվել այլ անձի՝ նույնիսկ եղբոր կատարած հանցանքի համար, քանի որ Գրիգոր Հարությունյանի հանցանքը որևէ կերպ կապված չէ Ռազմիկ Հարությունյանի անձի հետ, ավելին, վերջինս նույնպես տուժել է այդ հանցագործությունից՝ ստացել է մարմնական վնասվածքներ, ուստի այն չի կարող դիտվել որպես ծանր հանգամանքի առկայություն»:

Ինչ վերաբերում է Վերաքննիչ դատարանի պատճառաբանությանն այն մասին, որ Դատարանը հաշվի է առել այն հանգամանքները, որ երեխայի հոր՝ Ռազմիկ Հարությունյանի կարգավիճակը Ֆրանսիայի Հանրապետությունում դեռևս պարզ չէ, վերջինս չունի մշտական աշխատանք, ուսանող է, ապրում է պետությունից ստացվող թոշակով, ունի նոր ընտանիք, նրա խնամքին է գտնվում կինը և անչափահաս երեխան, ապա նշված հանգամանքները նույնպես չեն կարող հիմք հանդիսանալ Ռազմիկ Հարությունյանի ծնողական իրավունքների

սահմանափակման համար, քանի որ Ռազմիկ Հարությունյանը պետությունից ստանում է թոշակ, հետևաբար գրկված չէ իր երեխայի բարեկեցության ապահովման համար անհրաժեշտ հոգատարություն ապահովելու հնարավորությունից, իսկ սույն գործում առկա չէ որևէ ապացույց, որը կհավաստեր, որ Ռազմիկ Հարությունյանը չի կարող հոգ տանել Լուիզա Հարությունյանի դաստիարակության, առողջության, լիարժեք և ներդաշնակ զարգացման և կրթության մասին, ինչպես նաև ապահովել երեխայի լավագույն շահը:

Ծնողական իրավունքների սահմանափակում թույլատրվում է նաև այն դեպքերում, երբ թեև երեխային ծնողների կամ նրանցից մեկի մոտ թողնելը վտանգավոր է երեխայի համար վերջիններիս վարքագծի պատճառով, սակայն բավարար հիմքեր չկան ծնողներին կամ նրանցից մեկին ծնողական իրավունքներից զրկելու համար: Եթե ծնողները կամ նրանցից մեկը չփոխեն իրենց վարքագիծը, խնամակալության և հոգաբարձության մարմինը ծնողական իրավունքների սահմանափակման մասին դատարանի վճիռն օրինական ուժի մեջ մտնելուց վեց ամիս հետո պարտավոր է հայց ներկայացնել ծնողական իրավունքներից զրկելու մասին: Խնամակալության և հոգաբարձության մարմինը կարող է ծնողներին կամ նրանցից մեկին ծնողական իրավունքներից զրկելու մասին հայց ներկայացնել մինչև այդ ժամկետը լրանալը՝ ելնելով երեխայի շահերից: Ծնողական իրավունքի սահմանափակումը ևս կատարվում է դատական կարգով: ՀՀ ընտանեկան օրենսգրքի 63-րդ հոդվածն ամրագրվում է, որ ելնելով երեխայի շահերից՝ դատարանը կարող է վճիռ կայացնել ծնողներից (ծնողներից մեկից) երեխային վերցնելու մասին (ծնողական իրավունքների սահմանափակում)՝ առանց ծնողական իրավունքներից զրկելու: Ծնողական իրավունքների սահմանափակման մասին հայց կարող են ներկայացնել երեխայի մերձավոր ազգականները, այն մարմիններն ու կազմակերպությունները, որոնց վրա օրենքով դրված են երեխաների իրավունքների պաշտպանման պարտականություններ, նախադպրոցական, հանրակրթական և այլ կազմակերպություններ: Ծնողական իրավունքների սահմանափակման մասին գործերը քննվում են խնամակալության և հոգաբարձության մարմնի

պարտադիր մասնակցությամբ: Ծնողների կամ նրանցից մեկի ծնողական իրավունքների սահմանափակման մասին դատարանի վճիռն օրինական ուժի մեջ մտնելու պահից երեք օրվա ընթացքում դատարանը պարտավոր է վճռի քաղվածքն ուղարկել երեխայի ծննդի պետական գրանցման քաղաքացիական կացության ակտերի պետական գրանցում իրականացնող մարմին:

Ծնողական իրավունքների սահմանափակման հետևանքով ծնողները կորցնում են երեխային անձամբ դաստիարակելու իրավունքը, ինչպես նաև երեխաներ ունեցող քաղաքացիների համար սահմանված արտոնություններ ու պետական նպաստներ ստանալու իրավունքը:

Ծնողական իրավունքների սահմանափակումը ծնողներին չի ազատում երեխայի ապրուստը հոգալու պարտականությունից:

Ծնողների կամ նրանցից մեկի ծնողական իրավունքների սահմանափակման դեպքում երեխան պահպանում է բնակելի տարածության սեփականության կամ բնակելի տարածության օգտագործման իր իրավունքը, իսկ բնակելի տարածության բացակայության դեպքում՝ բնակարանային օրենսդրությանը համապատասխան՝ բնակելի տարածություն ստանալու իրավունքը, ինչպես նաև ծնողների և այլ ազգականների հետ ազգակցականության կապի վրա հիմնված գույքային իրավունքները (ընդ որում՝ ժառանգություն ստանալու իրավունքը):

Ծնողների ծնողական իրավունքների սահմանափակման դեպքում երեխան հանձնվում է խնամակալության և հոգաբարձության մարմինների խնամքին:

Ծնողական իրավունքների սահմանափակման դեպքում հնարավոր է, որ երեխայի կապը ծնողի հետ պահպանվի, օրենքը նախատեսում է նման հնարավորություն, մասնավորապես 65-րդ հոդվածի համաձայն՝ Ծնողներին, որոնց ծնողական իրավունքները սահմանված կարգով սահմանափակվել են, կարող է թույլատրվել կապ ունենալ երեխայի հետ, եթե դա երեխայի վրա բացասական ազդեցություն չի ունենա: Երեխայի հետ ծնողների շփումը թույլատրվում է խնամակալության և հոգաբարձության մարմնի, խնամատար ծնողների կամ երեխայի խնամակալի (հոգաբարձուի)

կամ այն կազմակերպության ղեկավարի կամ նրան փոխարինողի համաձայնությամբ, որտեղ գտնվում է երեխան:

Օրենքով նախատեսվում է նաև հնարավորություն ծնողական իրավունքների վերականգնման ծնողական իրավունքներից զրկելու դեպքում, ինչպես նաև ծնողական իրավունքների սահմանափակման վերացման հնարավորություն: Օրենսգրքի 62-րդ հոդվածն ամրագրում է, որ 1. Ծնողական իրավունքները կարող են վերականգնվել, եթե ծնողները կամ նրանցից մեկը փոխել են իրենց վարքագիծը, կենսաձևը և (կամ) երեխայի դաստիարակության նկատմամբ վերաբերմունքը:

Ծնողական իրավունքները վերականգնվում են դատական կարգով՝ ծնողական իրավունքներից զրկված ծնողի դիմումի հիման վրա: Ծնողական իրավունքների վերականգնման մասին գործերը քննվում են խնամակալության և հոգաբարձության մարմնի պարտադիր մասնակցությամբ:

Ծնողական իրավունքների վերականգնման մասին դիմումի հետ միաժամանակ կարող է քննության առնվել նաև երեխային ծնողներին կամ նրանցից մեկին վերադարձնելու մասին պահանջը:

Տասը տարին լրացած երեխայի նկատմամբ ծնողական իրավունքների վերականգնումը կատարվում է՝ հաշվի առնելով նրա կարծիքը:

Դատարանը, հաշվի առնելով տասը տարին լրացած երեխայի կարծիքը, իրավունք ունի մերժելու ծնողական իրավունքների վերականգնման հայցը, եթե ծնողական իրավունքների վերականգնումը հակասում է երեխայի շահերին:

Ծնողական իրավունքների վերականգնում չի թույլատրվում, եթե երեխան որդեգրված է, և որդեգրումը սահմանված կարգով չի վերացվել: 66-րդ հոդվածն ամրագրում է, որ եթե վերացել են այն հանգամանքները, որոնց հիման վրա սահմանափակվել են ծնողների կամ նրանցից մեկի ծնողական իրավունքները, ապա դատարանը ծնողների կամ նրանցից մեկի հայցի հիման վրա կարող է վճիռ կայացնել երեխային իր ծնողներին կամ նրանցից

մեկին վերադարձնելու և սույն օրենսգրքով նախատեսված սահմանափակումները վերացնելու մասին: Հաշվի առնելով տասը տարին լրացած երեխայի կարծիքը՝ դատարանը կարող է մերժել հայցի բավարարումը, եթե երեխային իր ծնողներին կամ նրանցից մեկին վերադարձնելը հակասում է նրա շահերին: Երեխային վերաբերող հարցերով իր դատական պատշաճ մասնակցության ապահովմանն է նվիրված Եվրոպայի խորհրդի շրջանակներում ընդունված Երեխաների իրավունքների իրացման մասին եվրոպական կոնվենցիան, որի նպատակն է ապահովել երեխայի իրավունքները դատական գործընթացներում, մասնավորապես Կոնվենցիան վերաբերում է ընտանեկան հարցերով դատական և/կամ վարչական վարույթներին, մասնավորապես երեխայի բնակության վայրի և երեխայի հետ շփման հարցերի առնչությամբ: Կոնվենցիան նշում է նաև, որ այն կարող է կիրառվել նաև ընտանեկան այլ հարցերով վարույթների նկատմամբ: 3-րդ հոդվածը նախատեսում է երեխայի հետևյալ իրավունքները դատական/վարչական վարույթի ընթացքում. ստանալ վերաբերելի ամբողջական տեղեկություններ, արտահայտել սեփական կարծիքը, տեղեկացված լինել սեփական կարծիքից բխող հնարավոր հետևանքների և ընդունվող որոշման հնարավոր հետևանքների մասին, ներգրավելու համապատասխան անձի՝ օգնելու համար արտահայտելու իր կարծիքը և այլն:

ՍՏՈՒԳԻՉ ՀԱՐՑԵՐ

1. Որո՞նք են ծնողական իրավունքներից զրկելու հիմքերը:
2. Ծնողական իրավունքներից զրկելու ի՞նչ կարգ է գործում ՀՀ-ում և որո՞նք են նման իրավունքներից զրկելու հետևանքները:
3. Որո՞նք են ծնողական իրավունքները սահմանափակելու հիմքերը, ի՞նչ կարգ կա այդ գործընթացը կազմակերպելու համար և ինչպիսի՞ն են հետևանքները:

4. Ե՞րբ և ինչպե՞ս են վերականգնվում ծնողական իրավունքներից զրկված անձի ծնողական իրավունքները:

ԳԼՈՒԽ 4. ԱՆՉԱՓԱՀԱՄԱՆԵՐԻ ԱՆՁՆԱԿԱՆ ՏՎՅԱԼՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ՝ ԸՍՏ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ և ԱԶԳԱՅԻՆ ՉԱՓԱՆԻՇՆԵՐԻ

Մարդու անձնական տվյալների գաղտնիության պաշտպանությունը նրա անձնական կյանքի անձեռնմխելիության բաղկացուցիչն է և անձնական կյանքի անձեռնմխելիության երաշխավորման գրավականներից մեկը: Մասնագիտական գրականության մեջ չկա միասնական մոտեցում «անձնական կյանք» հասկացության վերաբերյալ: Իսկ ՄԻԵԴ-ի նախադեպային իրավունքի համատեքստում ամրագրվել է, որ «անձնական կյանք»-ը լայն հասկացություն է, որը չունի սպառիչ բնորոշում⁴¹: Այնուհանդերձ առաջարկվում են որոշակի բնորոշումներ, օրինակ՝ կյանքի այն ոլորտը, որի շրջանակներում անձը կարող է վայելել իր անհատականության ազատ զարգացում և իրացում⁴²: ՄԻԵԴ-ը նաև նշել է, որ անձնական կյանքի անձեռնմխելիությունը ենթադրում է իրավունք հաստատել և զարգացնել հարաբերություններ այլ անձանց հետ⁴³: Պետական մարմինների կողմից առանց անձի համաձայնության անհատական տվյալների հավաքումը ևս վերաբերում է անձնական կյանքին⁴⁴, օրինակ՝ պաշտոնական տվյալները, որոնք ներառում են սեռը, ծննդավայրը, ամուսնական կարգավիճակը և այլ անհատական տվյալներ⁴⁵, մատնահետքերը, նկարները և ոստիկանության կողմից հավաքվող այլ տվյալները⁴⁶, բժշկական տվյալները⁴⁷,

⁴¹Տե՛ս, Ursula Kilkelly, The right to respect for private and family life, A guide to the implementation of Article 8 of the European Convention on Human Rights, Human rights handbooks, No. 1, էջ 11:

⁴²Տե՛ս, նույն տեղում

⁴³ Տե՛ս, նույն տեղում

⁴⁴ Տե՛ս, նույնը, էջ 13

⁴⁵ Տե՛ս, Appl. No. 9072/82, X v. the United Kingdom, 6 Oct. 1982, 30 DR 229

⁴⁶ Տե՛ս, Murray v. the United Kingdom, judgment of 28 Oct. 1994, Series A no. 300-A.

անհատական նույնականացման տվյալները, ինչպիսիք են առողջությունը, սոցիալական ծառայությունները, հարկերը⁴⁸։ ՄԻԵԿ-ի շրջանակներում անձնական տվյալների պաշտպանությունն ապահովվում է Կոնվենցիայի 8-րդ հոդվածի շրջանակներում, համաձայն որի՝ յուրաքանչյուր ոք իրավունք ունի, որպեսզի հարգվի իր անձնական ու ընտանեկան կյանքը, ապահովվեն իր բնակարանի անձեռնմխելիությունը, նամակագրության գաղտնիությունը։ Չի թույլատրվում պետական մարմինների միջամտությունն այդ իրավունքի իրականացմանը, բացառությամբ այն դեպքերի, երբ դա նախատեսված է օրենքով և անհրաժեշտ է ժողովրդավարական հասարակության մեջ ի շահ պետական անվտանգության, հասարակական կարգի կամ երկրի տնտեսական բարեկեցության, կարգուկանոնի պահպանման և հանցագործությունների կանխման համար, անկարգությունների կամ հանցագործությունների կանխման, առողջության պահպանման կամ բարոյականության պաշտպանության կամ այլ անձանց իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության նպատակով։ Այս իրավունքը Կոնվենցիայի շրջանակներում երաշխավորվում է նաև երեխայի համար։ Առանձին նախատեսվում է նաև հատուկ երեխայի իրավունքներին նվիրված իրավական փաստաթղթով, մասնավորապես Երեխայի իրավունքների մասին Կոնվենցիայի 16-րդ հոդվածը սահմանում է. «1. Ոչ մի երեխա անձնական, ընտանեկան կյանքի, գրագրության գաղտնիության կամ բնակարանի անձեռնմխելիության իր իրավունքներն իրականացնելիս չի կարող դառնալ կամայական կամ ապօրինի միջամտության կամ իր պատվի և հեղինակության նկատմամբ ապօրինի ոտնձգության օբյեկտ։ 2. Երեխան այդպիսի միջամտությունից և ոտնձգությունից օրենքի կողմից

⁴⁷ Stéu, Leander v. Sweden, judgment of 26 March 1987, Series A no. 116.

⁴⁸ Stéu, Ursula Kilkelly, The right to respect for private and family life, A guide to the implementation of Article 8 of the European Convention on Human Rights, Human rights handbooks, No. 1, էջ 13:

պաշտպանության իրավունք ունի»։ Իսկ Կոնվենցիայի 40-րդ հոդվածն ամրագրում է անմիջականորեն անչափահաս իրավախախտի անձնական կյանքի անձեռնմխելիության սկզբունքը՝ նախատեսելով, որ այդ իրավունքը պետք է հարգվի վարույթի բոլոր փուլերում։ Այս իրավունքը գործում է արդարադատության համակարգի հետ երեխայի ցանկացած առնչակցության դեպքում⁴⁹։

Անձնական տվյալների պաշտպանությանն են նվիրված մի շարք միջազգային իրավական այլ փաստաթղթեր՝ ընդունված Եվրոպայի խորհրդի, Եվրոպական միության կողմից, ինչպես նաև ձևավորված է նախադեպային իրավունք ՄԻԵԴ-ի կողմից։

Այսպիսով, միջազգային իրավական փաստաթղթերից սկզբունքային են Անձնական տվյալների ավտոմատացված մշակման կապակցությամբ անհատների պաշտպանության մասին կոնվենցիան, Կոնվենցիային կատարված երկու փոփոխությունները (N108), Նախարարների կոմիտեի մի շարք հանձնարարականներ, ինչպիսիք են, օրինակ՝ Պրոֆիլավորման համատեքստում անձնական տվյալների ավտոմատացված մշակման կապակցությամբ անհատների պաշտպանության մասին CM/Rec(2010)13 հանձնարարական, Ապահովագրության նպատակով հավաքված և պահպանվող անձնական տվյալների պաշտպանության մասին No. R (2002) 9 հանձնարարական, Ինտերնետային տիրույթում անձական կյանքի անձեռնմխելիության պաշտպանության մասին No. R (99) 5 հանձնարարական, Վիճակագրական նպատակներով հավաքված և պահպանվող անձնական տվյալների պաշտպանության մասին No. R (97) 18 հանձնարարական, Բժշկական տվյալների պաշտպանության մասին No. R (97) 5 հանձնարարական, Հեռահաղորդակցության, մասնավորապես հեռախոսային

⁴⁹St' u, Niamh Joyc, An Analysis of the Extent of the Juvenile Offender's Right to Privacy: Is the Child's Right to Privacy Circumvented by Public Interest?, European Journal of Crime, Criminal Law & Criminal Justice, 19 (2011), էջ 113:

ծառայությունների ոլորտում անձնական տվյալների պաշտպանության մասին No. R (95) 4 հանձնարարական, Վճարումների և դրան առնչվող այլ ծառայությունների համար օգտագործված անձնական տվյալների պաշտպանության մասին No. R (90) 19 հանձնարարական, Աշխատանքային նպատակներով օգտագործված անձնական տվյալների պաշտպանության մասին No. R (89) 2 հանձնարարական, Ոստիկանության ոլորտում անձնական տվյալների կանոնակարգման մասին No. R (87) 15 հանձնարարական, Սոցիալական ապահովության նպատակներով օգտագործվող անձնական տվյալների պաշտպանության մասին No. R (86) 1 հանձնարարական, Ուղղակի և անուղղակի մարկետինգի համար օգտագործվող անձնական տվյալների պաշտպանության մասին No. R (85) 20 հանձնարարական, Գիտական ուսումնասիրությունների և վիճակագրության համար օգտագործվող անձնական տվյալների պաշտպանության մասին և No. R (83) 10 հանձնարարական, Երրորդ հազարամյակում անձնական տվյալների պաշտպանության և անձնական կյանքի անձեռնմխելիության մասին բանաձև և այլն:

Երեխաների կենսագործունեության առանձնահատկություններով պայմանավորված՝ Եվրոպական միության շրջանակներում 95/46/EC բանաձևի 29-րդ հոդվածի հիման վրա ձևավորված աշխատանքային խմբի կողմից մշակվել է Երեխաների անձնական տվյալների պաշտպանության վերաբերյալ 2/2009 կարծիք, որն ընդունվել է 2009 թվականի փետրվարի 11-ին: Բանաձևն ընդունվել է դպրոցներում երեխաների անձնական տվյալների պաշտպանության հարցի հանդեպ հատուկ ուշադրության շեշտադրմամբ:

Անձնական տվյալների պաշտպանության մասին կոնվենցիան ելնում է անձնական տվյալների պաշտպանության և անձանց միջև տեղեկությունների ազատ տարածման հնարավորության միջև հավասարակշռություն գտնելու

անհրաժեշտությունից⁵⁰: Կոնվենցիայի շրջանակներում ամրագրվում է անձնական տվյալի բնորոշումը, մասնավորապես սահմանվում է, որ Կոնվենցիայի իմաստով անձնական տվյալ է համարվում ցանկացած տեղեկություն, որը վերաբերում է որոշակիացված կամ ոչ որոշակիացված անձի: Կոնվենցիայի իմաստով այդ անձը կոչվում է «տեղեկատվության սուբյեկտ»: Կոնվենցիան վերաբերում է բոլոր այն անձնական տվյալներին, որոնք ենթարկվում են ավտոմատացված մշակման, այնուհանդերձ Կոնվենցիան սահմանում է, որ պետությունները կարող են այն տարածել նաև նման մշակման ոչ ենթակա տեղեկությունների նկատմամբ: Կոնվենցիան պահանջում է, որ ավտոմատացված մշակում անցնող յուրաքանչյուր տվյալի նկատմամբ տարածվեն հետևյալ սկզբունքները՝

- տվյալները հավաքվեն և մշակվեն արդար և օրինական կերպով,
- տվյալները պահպանվեն որոշակի և իրավաչափ նկատակի համար և չօգտագործվեն ադ նպատակներից տարբերվող այլ նպատակներով,
- տվյալները պետք է լինեն իրենց նպատակին համաչափ, վերաբերելի և ոչ անհարկի տարածական,
- տվյալները ճիշտ են և, եթե անհրաժեշտ է, թարմացվող,
- տվյալները պետք է պահպանվեն այն եղանակով, որ թույլ տա որոշակիացնել տեղեկատվության սուբյեկտին ոչ ավելի երկար, քան անհրաժեշտ է տեղեկությունների պահպանման նպատակի համար (Հոդված 5):

Տեղեկատվության ավտոմատացված մշակում ասելով՝ Կոնվենցիայի իմաստով հասկացվում են հետևյալ գործողությունները, եթե կատարվում են ավտոմատ միջոցներով՝ տվյալների պահպանում, տրամաբանական և/կամ հանրահաշվական գործողությունների կատարում տվյալների

⁵⁰Տե՛ս, Convention for the protection of individuals in regard to automatic processing of personal data, 01/10/1985

առնչությամբ, դրանց փոփոխումը, վերացումը, վերականգնումը, տարածումը: Կոնվենցիան նախատեսում է անձնական տվյալների շրջանակ, որոնք չեն կարող ենթարկվել ավտոմատացված մշակման, բացառությամբ այն դեպքերի, երբ պետությունը կարող է հատուկ երաշխիքներ նախատեսել այդ տվյալների պահպանության համար, մասնավորապես ռասսայի, քաղաքական կարծիքի, կրոնական կամ այլ հավատալիքների, ինչպես նաև առողջությանն ու սեռական կյանքին վերաբերող տվյալները (հոդված 6): Կոնվենցիան նախատեսում է նաև անձնական տվյալների սուբյեկտի որոշ իրավունքներ՝ որպես լրացուցիչ երաշխիքներ անձնական տվյալների պաշտպանության ապահովման համար, մասնավորապես 9-րդ հոդվածը սահմանում է, որ ցանկացած անձի պետք է հնարավորություն տրվի.

ա) պարզելու անձնական տվյալների ավտոմատացված ֆայլի գոյությունը, դրա հիմնական նպատակները, ինչպես նաև ֆայլի վերահսկիչի ինքնությունը, բնակության և աշխատանքի հիմնական վայրերը,

բ) ողջամիտ պարբերականությամբ և առանց ավելորդ հետաձգման կամ ծախսի ստանալու հաստատում, թե արդյոք իրեն առնչվող անձնական տվյալները պահպանվում են ավտոմատացված տվյալների ֆայլում, ինչպես նաև՝ ստանալու այդ տվյալները իր համար դյուրամբոնելի ձևով,

գ) անհրաժեշտության դեպքում հասնելու այդ տվյալների ուղղմանը կամ ոչնչացմանը, եթե դրանք մշակվել են ներպետական իրավունքի դրույթների խախտմամբ՝ կիրառելով սույն Կոնվենցիայի 5-րդ և 6-րդ հոդվածներում ամրագրված հիմնական սկզբունքները,

դ) օգտվելու իրավական պաշտպանությունից այն դեպքերում, երբ հաստատման հարցումը կամ, կախված հանգամանքներից, սույն հոդվածի «բ» և «գ» պարբերություններում նշված ստացումը, ուղղումը կամ ոչնչացումը չեն կատարվել:

(Հոդված 8) Պետք է նաև շեշտել, որ ըստ Կոնվենցիայի 5-րդ, 6-րդ և 8-րդ հոդվածների՝ սահմանափակումներ թույլատրվում են բացառապես այն դեպքում, երբ ներպետական օրենսդրությամբ դա նախատեսված է և կոչված է հետևյալ նպատակների իրագործմանը՝

ա) պետական անվտանգության, հասարակության անվտանգության, պետության դրամական շահերի պաշտպանության կամ հանցագործությունների ճնշման,

բ) տվյալների սուբյեկտների կամ այլոց իրավունքների ու ազատությունների պաշտպանության:

8-րդ հոդվածի «բ», «գ», «դ» պարբերություններում նշված իրավունքների կիրառման սահմանափակումները կարող են նախատեսված լինել օրենքով՝ վիճակագրության կամ գիտական հետազոտությունների նպատակներով օգտագործվող անձնական տվյալների ավտոմատացված ֆայլերի մասով, երբ ակնհայտորեն չկա տվյալների սուբյեկտների գաղտնիության խախտման վտանգ:

ՀՀ Սահմանադրության՝ «Անձնական տվյալների պաշտպանությունը» վերտառությամբ 34-րդ հոդվածը սահմանում է. «1. Յուրաքանչյուր ոք ունի իրեն վերաբերող տվյալների պաշտպանության իրավունք: 2. Անձնական տվյալների մշակումը պետք է կատարվի բարեխղճորեն, օրենքով սահմանված նպատակով, անձի համաձայնությամբ կամ առանց այդ համաձայնության՝ օրենքով սահմանված այլ իրավաչափ հիմքի առկայությամբ: 3. Յուրաքանչյուր ոք իրավունք ունի ծանոթանալու պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմիններում իր մասին հավաքված տվյալներին և պահանջելու ոչ հավաստի տվյալների շտկում, ինչպես նաև ապօրինի ձեռք բերված կամ այլևս իրավական հիմքեր չունեցող տվյալների վերացում: 4. Անձնական տվյալներին ծանոթանալու իրավունքը կարող է սահմանափակվել միայն օրենքով՝ պետական անվտանգության, երկրի տնտեսական բարեկեցության, հանցագործությունների կանխման կամ բացահայտման,

հասարակական կարգի, առողջության և բարոյականության կամ այլոց հիմնական իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության նպատակով: 5. Անձնական տվյալների պաշտպանությանը վերաբերող մանրամասները սահմանվում են օրենքով»:

Համապատասխան հարաբերությունների կարգավորմանն է նվիրված «Անձնական տվյալների պաշտպանության մասին» ՀՀ օրենքը, որն ընդունվել է 2015 թվականի մայիսի 18-ին: Օրենքի նպատակն է պետական կառավարման կամ տեղական ինքնակառավարման մարմինների, պետական կամ համայնքային հիմնարկների կամ կազմակերպությունների, իրավաբանական կամ ֆիզիկական անձանց կողմից անձնական տվյալները մշակելու, դրանց նկատմամբ պետական հսկողություն իրականացնելու կարգն ու պայմանները: Օրենքը կարգավորում է ոչ միայն տվյալների ավտոմատացված մշակումը, այլև անկախ իրականացման ձևից և եղանակից (այդ թվում՝ ավտոմատացված, տեխնիկական ցանկացած միջոցներ կիրառելու կամ առանց դրանց) մշակման հետ կապված հարաբերությունները:

Օրենքը նախատեսում է անձնական տվյալի հասկացությունը՝ սահմանելով, որ անձնական տվյալը ֆիզիկական անձին վերաբերող ցանկացած տեղեկությունն է, որը թույլ է տալիս կամ կարող է թույլ տալ ուղղակի կամ անուղղակի կերպով նույնականացնել անձի ինքնությունը: Օրենքը նախատեսում է նաև տվյալների մշակման կարգը՝ հիմնված անձի համաձայնության վրա: Այս առումով օրենքով նաև հատուկ շեշտվում է, որ տվյալների սուբյեկտի անգործունակության կամ սահմանափակ գործունակության կամ մինչև 16 տարեկան անչափահաս լինելու դեպքում նրա անձնական տվյալները մշակելու համար համաձայնություն է տալիս տվյալների սուբյեկտի օրինական ներկայացուցիչը:

Օրենքը նախատեսում է հատուկ կատեգորիայի տվյալների մշակման հնարավորությունը բացառապես տվյալի սուբյեկտի

համաձայնությամբ, բացառությամբ, եթե դա նախատեսված է օրենքով: Նման տվյալների թվին են դասվում՝ անձի ռասայական, ազգային պատկանելությանը կամ էթնիկ ծագմանը, քաղաքական հայացքներին, կրոնական կամ փիլիսոփայական համոզմունքներին, արհեստակցական միությանն անդամակցությանը, առողջական վիճակին ու սեռական կյանքին վերաբերող տեղեկությունները:

Օրենքով նախատեսվում են նաև որոշակի բացառություններ, մասնավորապես՝ պետական և ծառայողական, բանկային, նոտարական, փաստաբանական, ապահովագրական գաղտնիք համարվող, ազգային անվտանգությանը կամ պաշտպանությանն առնչվող գործողությունների ժամանակ օգտագործվող, ինչպես նաև փողերի լվացման և ահաբեկչության դեմ պայքարի, օպերատիվ-հետախուզական գործունեության ընթացքում կամ դատավարություններում օգտագործվող անձնական տվյալների հետ կապված առանձնահատկությունները կարգավորվում են այլ օրենքներով: Օրինակ, «Բանկային գաղտնիքի մասին» ՀՀ օրենքի 10-րդ հոդվածը նախատեսում է, որ բանկերը քրեական գործով կասկածյալ կամ մեղադրյալ ներգրավված անձանց վերաբերյալ բանկային գաղտնիք կազմող տեղեկությունները քրեական հետապնդում իրականացնող մարմիններին տրամադրում են միայն դատարանի որոշման հիման վրա՝ սույն օրենքին և ՀՀ քր. դատ. օր.-ին համապատասխան: Քրեական դատավարության տեսանկյունից կարևորվում է նաև ՀՀ քր. դատ. օր.-ի՝ «Նամակագրության, փոստային, հեռագրական և այլ հաղորդումները վերահսկելը, հեռախոսային խոսակցությունները լսելը» վերտառությամբ 23-րդ գլուխը: Այս տվյալների ձեռքբերումը ևս իրականացվում է դատարանի որոշմամբ: Այս տեսանկյունից կարևորվում է ՀՀ Սահմանադրության համապատասխան հոդվածի վերլուծությունը՝ մասնավորապես միջազգային չափանիշների լույսի ներքո: Այսպիսով, ՀՀ Սահմանադրության 33-րդ հոդվածով ամրագրված է. «1. Յուրաքանչյուր ոք ունի

նամակագրության, հեռախոսային խոսակցությունների և հաղորդակցության այլ ձևերի ազատության և գաղտնիության իրավունք:

2. Հաղորդակցության ազատությունը և գաղտնիությունը կարող են սահմանափակվել միայն օրենքով՝ պետական անվտանգության, երկրի տնտեսական բարեկեցության, հանցագործությունների կանխման կամ բացահայտման, հասարակական կարգի, առողջության և բարոյականության կամ այլոց հիմնական իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության նպատակով:

3. Հաղորդակցության գաղտնիությունը կարող է սահմանափակվել միայն դատարանի որոշմամբ, բացառությամբ, երբ դա անհրաժեշտ է պետական անվտանգության պաշտպանության համար և պայմանավորված է հաղորդակցվողների՝ օրենքով սահմանված առանձնահատուկ կարգավիճակով»:

Հատկանշական է, որ սահմանադրական փոփոխություններով ճանաչվել է հաղորդակցության ազատության իրավունքը: Նման իրավունք նախկինում ՀՀ Սահմանադրությամբ ինքնուրույն չէր առանձնացվում, թերևս այն ակնհայտորեն բխում էր անձնական կյանքի անձեռնմխելիության իրավունքից: Հաղորդակցության ազատության իրավունքը ենթադրում է անձանց՝ առանց որևէ սահմանափակման իրենց կողմից ընտրած անձի հետ հաղորդակցության հնարավոր բոլոր միջոցներով հաղորդակցվելու հնարավորությունը: Հաղորդակցության գաղտնիության իրավունքը ենթադրում է հաղորդակցությանը վերաբերող ցանկացած տվյալի գաղտնիության ապահովման իրավունք: Սահմանադրությունը հստակ նշում է, որ հաղորդակցության գաղտնիության իրավունքը կարող է սահմանափակվել բացառապես դատարանի որոշմամբ: «Հաղորդակցություն» հասկացությունը ներառում է նամակները, հեռագրերը, հեռախոսային խոսակցությունը, ինչպես նաև

ցանկացած այլ հաղորդակցություն⁵¹: Իսկ հաղորդակցության գաղտնիության ինչպիսի՞ երաշխիքներ է նախատեսում օրենսդրությունը և ի՞նչ ասել է «հաղորդակցության գաղտնիության սահմանափակում»: ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 239-րդ հոդվածով նախատեսված է, որ երբ բավարար հիմքեր կան ենթադրելու, որ կասկածյալի կամ մեղադրյալի ուղարկված կամ նրանց կողմից ստացվող նամակագրության, փոստային, հեռագրական և այլ հաղորդումներում (այսուհետ՝ նամակագրություն) կարող են պարունակվել գործով ապացուցողական նշանակություն ունեցող տեղեկություններ, քննիչը կարող է պատճառաբանված որոշում կայացնել, որում պարունակվում է միջնորդություն դատարանին՝ նշված անձանց նամակագրությունը վերահսկելու համար: Նամակագրությանը, որի վրա կարող է կալանք դրվել, մասնավորապես, վերաբերում են հետևյալ օբյեկտները՝ նամակները, հեռագրերը, ռադիոգրերը, փոստածանրոցները (բանդերոլները), ծանրոցները, փոստային բեռնամփոփները (կոնտեյներները), փոխանցումները, ֆաքսով և էլեկտրոնային փոստով հաղորդումները:

Հեռախոսային խոսակցության վերաբերյալ հոդված 241-րդ հոդվածը սահմանում է, որ եթե բավարար հիմքեր կան ենթադրելու, որ կասկածյալի, մեղադրյալի և հանցագործությունների մասին տեղեկություններ ունեցող այլ անձանց, հեռախոսային կամ կապի այլ միջոցներով տարվող խոսակցություններում կարող են գործի համար նշանակություն ունեցող տեղեկություններ պարունակվել, դատարանի որոշմամբ թույլատրվում է տվյալ խոսակցությունների լսում և ձայնագրառում: Ինչպես նկատում ենք, օրենսգիրքը ամրագրում է «խոսակցությունների լսում», արտահայտությունը, ինչը ենթադրում է խոսակցության բովանդակության լսում: Հարց է ծագում, թե հեռախոսային հաղորդակցությանը վերաբերող այլ

⁵¹St' u, Roxana Maria Roba, The Legal Protection of the Secrecy of Correspondence// Curentul Juridic, 2009, March 1, էջ 1
http://revcurentjur.ro/old/arhiva/attachments_200901/recjurid091_10F.pdf

տվյալների գաղտնիության հարցը ինչպես է կարգավորվում: ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքում որևէ դրույթ այս հարցի վերաբերյալ չի նախատեսվում: Մինչդեռ ՀՀ Սահմանադրությունը չի սահմանափակում հաղորդակցության, տվյալ դեպքում հեռախոսային հաղորդակցության գաղտնիությունը միայն դրա բովանդակությամբ, իսկ անձնական տվյալների պաշտպանության հոդվածը ևս հղում է անում օրենսդրությանը, մինչդեռ «Անձնական տվյալների պաշտպանության մասին» օրենքը սահմանում է, որ քրեական դատավարության շրջանակներում տվյալների օգտագործումը կարգավորվում է համապատասխան օրենքներով: Այս առումով անհրաժեշտ է անդրադառնալ նաև «Օպերատիվ-հետախուզական գործունեության մասին» ՀՀ օրենքին, որի 26-րդ հոդվածը նախատեսում է, որ հեռախոսային խոսակցությունների վերահսկումը հատուկ և այլ տեխնիկական միջոցների օգտագործմամբ իրականացվող խոսակցությունների, այդ թվում՝ ինտերնետային հեռախոսային խոսակցությունների և էլեկտրոնային հաղորդումների գաղտնի վերահսկումն է, որը նշանակում է՝

1) հեռախոսային ֆիքսված ցանցի դեպքում՝

ա. հեռախոսային խոսակցության ձայնագրումը կամ դրա բովանդակության այլ ձևով ամրագրումը,

բ. հեռախոսահամարի պարզումը,

գ. տվյալ հեռախոսահամարի բաժանորդի անհատական տվյալները, հեռախոսային խոսակցությունն սկսելու պահին և ընթացքում հաղորդակցվողների գտնվելու վայրը և տեղաշարժը պարզելու համար անհրաժեշտ տվյալներ հավաքելը և (կամ) ամրագրելը,

դ. հեռախոսային զանգի վերահասցեագրման կամ փոխանցման դեպքում այն հեռախոսի համարի պարզումը, որի վրա փոխանցվել է զանգը.

2) բջջային հեռախոսային ցանցի դեպքում՝

ա. հեռախոսային խոսակցության, ներառյալ՝ կարճ հաղորդագրությունների (sms) և ձայնային հաղորդագրությունների ձայնագրումը կամ դրանց բովանդակության այլ ձևով ամրագրումը,

բ. հեռախոսային խոսակցությունն սկսելու ամսաթիվը, սկիզբը և ավարտը, հեռախոսահամարը, տվյալ հեռախոսահամարի բաժանորդի անհատական տվյալները, հեռախոսային խոսակցությունն սկսելու պահին և ընթացքում հաղորդակցվողների գտնվելու վայրը և տեղաշարժը պարզելու համար անհրաժեշտ տվյալներ հավաքելը և (կամ) ամրագրելը.

3) ինտերնետային հաղորդակցության, այդ թվում՝ ինտերնետային հեռախոսային խոսակցությունների և ինտերնետի միջոցով փոխանցվող էլեկտրոնային հաղորդումների դեպքում հաղորդման ձայնագրումը կամ դրա բովանդակության այլ ձևով ամրագրումը, ինչպես նաև տվյալները, որոնց միջոցով կարող են պարզվել՝

ա. ինտերնետային ցանցին միանալու և ցանցից դուրս գալու աշխարհագրական վայրը, օրը, ժամը և տևողությունը, ներառյալ՝ IP (ինտերնետ պրոտոկոլի) հասցեն,

բ. ինտերնետն օգտագործողի կամ բաժանորդի անունը և անհատականացման տվյալները (user ID),

գ. հեռախոսի համարը, որով նա միանում է ընդհանուր օգտագործման հեռախոսացանցին, ինտերնետային հասցեն, ինտերնետային հեռախոսային զանգն ստացողի անունը կամ այդ անձին վերաբերող փաստերի, դեպքերի, հանգամանքների մասին յուրաքանչյուր տվյալ այնպիսի տեսքով, որը թույլ է տալիս կամ կարող է թույլ տալ նույնականացնել նրա ինքնությունը:

Ինչպես տեսնում ենք, այս օրենքով հեռախոսային խոսակցությունների գաղտնիության սահմանափակման վերաբերյալ օգտագործում է «վերահսկում» եզրույթը և հեռախոսային խոսակցությանը վերաբերող ցանկացած տվյալն է համարվում հեռախոսային խոսակցության գաղտնիության իրավունքով երաշխավորված, հետևաբար, ՀՀ քրեական

դատավարության օրենսգրքով նախատեսված նման քննչական գործողությունն էլ վերաբերում է ցանկացած տվյալին, և ոչ միայն խոսակցության բովանդակության լսմանը, հետևաբար այլ տվյալների ձեռքբերման համար ևս անհրաժեշտ է դատարանի որոշումը: Նման պահանջը բխում է նաև միջազգային իրավական պահանջներից. Հեռահաղորդակցության, մասնավորապես հեռախոսային ծառայությունների ոլորտում անձնական տվյալների պաշտպանության մասին No. R (95) 4 հանձնարարականը ևս ցանկացած տվյալ, որը նույնականացնում է կամ կարող է նույնականացնել անձին համարում է այս իրավունքով երաշխավորված: Հեռախոսային խոսակցության գաղտնիության իրավունքը՝ վերոնշյալ բաղկացուցիչ տարրերով հանդերձ ենթակա է պաշտպանության ոչ միայն քրեական, այլև ցանկացած դատավարական գործընթացի շրջանակներում և կարող է բացահայտվել բացառապես դատարանի որոշմամբ՝ ըստ ՀՀ Սահմանադրության:

Երեխայի անձնական տվյալների պաշտպանության տեսանկյունից կարևորվում է իր վերաբերյալ առկա տվյալների հասանելիության իրավունքը, խոսքը, մասնավորապես որդեգրության, հայրության, մայրության վերաբերյալ տեղեկատվության մասին է. այս համատեքստում է առավելապես Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը քննության առել երեխաների անձնական տվյալների պաշտպանության իրավունքը: Ինչպես ՀՀ Սահմանադրության 34-րդ հոդվածի երրորդ մասով սահմանված է. «Յուրաքանչյուր ոք իրավունք ունի ծանոթանալու պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմիններում իր մասին հավաքված տվյալներին», իսկ չորրորդ մասն ամրագրում է. «Անձնական տվյալներին ծանոթանալու իրավունքը կարող է սահմանափակվել միայն օրենքով՝ պետական անվտանգության, երկրի տնտեսական բարեկեցության, հանցագործությունների կանխման կամ բացահայտման, հասարակական կարգի, առողջության և բարոյականության կամ այլոց հիմնական

իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության նպատակով»։ Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի նախադեպային իրավունքի ուսումնասիրությունը վկայում է, որ երեխայի՝ իրեն վերաբերող անձնական տվյալներին ծանոթանալու իրավունքի և այլոց իրավունքների՝ այս դեպքում, կենսաբանական և գենետիկ ծնողների իրավունքների միջև ներդաշնակության համատեքստում ի հայտ են եկել մի շարք հիմնախնդիրներ, երբ երեխայի/անձի՝ իրեն վերաբերող տվյալներին հասանելիության իրավունքը սահմանափակվում է՝ ի շահ ծնողների՝ անձնական կյանքի անձեռնմխելիության և նույն՝ անձնական տվյալների գաղտնիության իրավունքի երաշխավորման⁵²։

ՍՏՈՒԳԻՉ ՀԱՐՑԵՐ

1. Որո՞նք են անհատական տվյալների պաշտպանության միջազգային իրավական փաստաթղթերը։
2. Միջազգային իրավունքն ի՞նչ չափանիշներ է նախատեսում անձնական տվյալների պաշտպանության վերաբերյալ։
3. Որո՞նք են անձնական տվյալների պաշտպանության առանձնահատկությունները՝ ըստ ՀՀ Սահմանադրության։
4. Ինչպե՞ս է անհատական տվյալների պաշտպանությունը օրենսդրորեն կարգավորվում։
5. Ինչպե՞ս է սահմանափակվում անհատական տվյալների գաղտնիության իրավունքը։

⁵²Stéu, Odièvre v. France (*Application no. 42326/98*)/13.02.2003

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագիր, 1948թ.
2. Տնտեսական, սոցիալական և մշակութային իրավունքների մասին միջազգային դաշնագիր, 1966թ.
3. Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների մասին միջազգային դաշնագիր, 1966թ.
4. Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին եվրոպական կոնվենցիա, 1950թ.
5. Երեխայի իրավունքների մասին հռչակագիր, 1924թ.
6. Երեխայի իրավունքների մասին կոնվենցիա, 1989թ.
7. Երեխայի իրավունքների մասին կոնվենցիային կից մանկավաճառության, երեխաների մարմնավաճառության և մանկական պոռնոգրաֆիայի մասին կամընտիր արձանագրություն, 2010թ.
8. Երեխայի իրավունքների մասին կոնվենցիային կից զինված հակամարտություններին երեխաների մասնակցության մասին կամընտիր արձանագրություն, 2010թ.
9. Երեխայի իրավունքների մասին կոնվենցիային կից հաղորդակցության վարույթի մասին կամընտիր արձանագրություն, 2011թ.
10. Ազատազրկվածների հանդեպ վերաբերմունքի ստանդարտ նվազագույն կանոններ (Standard Minimum Rules for Treatment of Prisoners), 1957թ.
11. Անչափահասների կողմից իրավախախտումների կանխման ուղեցույց, 1990թ.
12. Անչափահասների նկատմամբ արդարադատության իրականացման նվազագույն կանոններ, 1998թ.
13. Ազատությունից զրկված անչափահասների պաշտպանության ՄԱԿ-ի կանոններ, 1990թ.
14. Քրեական արդարադատության համակարգում երեխաների նկատմամբ գործողությունների ուղեցույց, 1997թ.

15. Քրեական գործերով վերականգնողական արդարադատության ծրագրերի օգտագործման ՄԱԿ-ի հիմնարար սկզբունքեր, 2002թ.
16. Երեխա տուժողներ և հանցագործության վկաներ ներառող գործերով արդարադատության վերաբերյալ ուղեցույց, 2005թ.
17. Արդարադատություն իրականացնելիս, մասնավորապես անչափահասների նկատմամբ արդարադատություն իրականացնելիս մարդու իրավունքների մասին Մարդու իրավունքների խորհրդի 18/12 հանձնարարական, 2011թ.
18. Անչափահասների նկատմամբ արդարադատության շրջանակներում երեխաների իրավունքների մասին Երեխայի իրավունքների կոմիտեի N10 ընդհանուր մեկնաբանությունը, 2007թ.
19. Անձնական տվյալների ավտոմատացված մշակման կապակցությամբ անհատների պաշտպանության մասին կոնվենցիան, 1981թ.
20. Պրոֆիլավորման համատեքստում անձնական տվյալների ավտոմատացված մշակման կապակցությամբ անհատների պաշտպանության մասին CM/Rec(2010)13 հանձնարարական, 2010 թ.
21. Ապահովագրության նպատակով հավաքված և պահպանվող անձնական տվյալների պաշտպանության մասին No. R (2002) 9 հանձնարարական, 2002 թ.
22. Ինտերնետային տիրույթում անձական կյանքի անձեռնմխելության պաշտպանության մասին No. R (99) 5 հանձնարարական, 1999 թ.
23. Վիճակագրական նպատակներով հավաքված և պահպանվող անձնական տվյալների պաշտպանության մասին No. R (97) 18 հանձնարարականթ, 1997թ.
24. Բժշկական տվյալների պաշտպանության մասին No. R (97) 5 հանձնարարական, 1997թ.

25. Հեռահաղորդակցության, մասնավորապես հեռախոսային ծառայությունների ոլորտում անձնական տվյալների պաշտպանության մասին No. R (95) 4 հանձնարարական, 1995թ.
26. Վճարումների և դրան առնչվող այլ ծառայությունների համար օգտագործված անձնական տվյալների պաշտպանության մասին No. R (90) 19 հանձնարարական, 1990թ.
27. Աշխատանքային նպատակներով օգտագործված անձնական տվյալների պաշտպանության մասին No. R (89) 2 հանձնարարական, 1989թ.
28. Ոստիկանության ոլորտում անձնական տվյալների կանոնակարգման մասին No. R (87) 15 հանձնարարական, 1987թ.
29. Սոցիալական ապահովության նպատակներով օգտագործվող անձնական տվյալների պաշտպանության մասին No. R (86) 1 հանձնարարական, 1986թ.
30. Ուղղակի և անուղղակի մարկետինգի համար օգտագործվող անձնական տվյալների պաշտպանության մասին No. R (85) 20 հանձնարարական, 1985թ.
31. Գիտական ուսումնասիրությունների և վիճակագրության համար օգտագործվող անձնական տվյալների պաշտպանության մասին և No. R (83) 10 հանձնարարական, 1983թ.
32. Երրորդ հազարամյակում անձնական տվյալների պաշտպանության և անձնական կյանքի անձեռնմխելիության մասին բանաձև, թ.
33. C.A.S. and C.S. v. Romania (Application no. 26692/05), 20.03.2012
34. Nencheva and Others v. Bulgaria (Application no. 48609/06), 18.06.2013
35. Kontrova v. Slovakia (Application no. 7510/04), 31.05.2007
36. A v. the United Kingdom, no. 95599/94,

37. Z and Others v. the United Kingdom, no. 29392/95, 10 May 2001
38. E and Others v. the United Kingdom, no. 33218/96, 26.11.2002
39. E.S. and Others v. Slovakia, no. 8227/04, 15.09.2009
40. Darraj v. France (Application no. 34588/07), 04.11.2010
41. Stoica v. Romania (Application no. 42722/02), 04.03.2008
42. Okkali v. Turkey (Application no. 52067/99), 17.10.2006
43. Aydın v. Turkey, no. 23178/94, 25.09.1997
44. Salmanoglu and Polttas v. Turkey, no. 15828/03, 17 March 2009
45. Blokhin v. Russia - 47152/06, 23.3.2016
46. Tyrer v. the United Kingdom, ECHR 25 Apr 1978 (application No. 5856/72)
47. Odièvre v. France e (application no. 42326/98)13.02.2003
48. ՀՀ Սահմանադրություն, 2015թ.
49. ՄԴՈ-1333, 2016թ.
50. ՄԴՈ-919, 2010թ.
51. ՀՀ ընտանեկան օրենսգիրք, 2004թ.
52. ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգիրք, 1998թ.
53. «Անձնական տվյալների պաշտպանության մասին» ՀՀ օրենք, 2015թ.
54. «Օպերատիվ հետախուզական գործունեության մասին» ՀՀ օրենք, 2007 թ.
55. Dabney, Brooke; Eldridge, Michael. Series: **Children's** Issues, Laws and Programs Series. Hauppauge, New York : Nova Science Publishers, Inc. 2013, 224 էջ
56. Malekian, Farhad, Nordlöf, Kerstin, Confessing the International Rights of Children: The Basic Documents with Analysis, Cambridge Scholars Publishing, UK, 2012, 373 էջ
57. Robin C.A White and Clare Ovey, The European Convention on Human Rights, Fifth edition, Oxford University Press, New York, 2010, 644 էջ
58. Janneke GERARDS Joseph FLEUREN, IMPLEMENTATION OF THE EUROPEAN CONVENTION ON HUMAN RIGHTS AND

- OF THE JUDGMENTS OF THE ECtHR IN NATIONAL CASE-LAW, Intersentia Publishing Ltd., Cambridge, UK, 2014, 385 էջ
59. Roxana Maria ROBA, THE LEGAL PROTECTION OF THE SECRECY OF CORRESPONDENCE,
60. CURENTUL JURIDIC, March 1, 2009
http://revcurentjur.ro/old/arhiva/attachments_200901/recjurid091_10F.pdf
61. Niamh Joyc, An Analysis of the Extent of the Juvenile Offender's Right to Privacy: Is the Child's Right to Privacy Circumvented by Public Interest?, European Journal of Crime, Criminal Law & Criminal Justice, 19 (2011) 113-124 էջեր
62. Barroso L. Here, There, and Everywhere: Human Dignity in Contemporary Law and in the Transnational Discourse Boston College International and Comparative Law Review, Volume 35|Issue 2 Article 2, 5-1-2012, էջ 336):
<http://lawdigitalcommons.bc.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1681&context=iclr>
63. Constitution of Ireland Enacted by the People 1st July, 1937 In operation as from 29th December, 1937
http://www.constitution.org/cons/ireland/constitution_ireland-en.pdf
64. Moyn S., The Secret History of Constitutional Dignity, Columbia University October 9, 2012, էջ 1-17
<http://www.law.harvard.edu/faculty/facultyworkshops/moyn.faculty.workshop.spring2013.pdf>
65. Jyothi Kanics, Challenges and Progress in Ensuring the Right to Be Heard and the Best Interests of Children Seeking International Protection, Refuge (0229-5113), 2016, 18-30 էջեր
66. Ursula Kilkelly, The right to respect for private and family life, A guide to the implementation of Article 8 of the European Convention on Human Rights, Human rights handbooks, No. 1, 70 էջ

67. Уколова В., Краснова Т., Проблемы Правовой Регламентации Лишения Родительских Прав Как Крайней Меры Ответственности Родителей, Вестник Тюменского государственного университета. Социально-экономические и правовые исследования, Выпуск № 3 / 2012, 145-150 էջեր
68. Т.В. ШЕРШЕНЬ, ПРОБЛЕМЫ ОТВЕТСТВЕННОСТИ В СОВРЕМЕННОМ РОССИЙСКОМ СЕМЕЙНОМ ПРАВЕ, <http://www.justicemaker.ru/view-article.php?id=18&art=617>
69. Л.В. Ладочкина, ЛИШЕНИЕ И ВОССТАНОВЛЕНИЕ РОДИТЕЛЬСКИХ ПРАВ, Вестник Саратовской государственной юридической академии · № 3 (98) · 2014, 91-94 էջեր